

Фарид УСМОН

ШОҲ БОБУР ЮЛДУЗИ

Қисса ва ҳикоялар

«Ҳаёт» нашриёти
Андижон - 2013

УЎК: 821.512.133-3

84(5Ў)6

У17

Фарид Усмон.

Шоҳ Бобур юлдузи: Қисса ва ҳикоялар/ Ф.Усмон. - Андижон:
Ҳаёт, 2013. 68 б.

— *Бобур Мирзо ўқимишли, ақилли йигит эди. "У ўз замонасидаги кенг қамровли билимларни эгаллаган эди". Асарда шу сатрлар бор. Ёш Бобур шоҳнинг бу барча хислатлари ҳозирги ёшлар учун ибрат мактаби бўла олади. Ёшлар тарбиясида "Шоҳ Бобур юлдузи" қиссаси шу жиҳатдан аҳамиятлидир.*

КБК 84(5Ў)6

УДК: 812.512.133-3

Бадиий-оммабон нашр

Фарид УСМОН

ШОҲ БОБУР ЮЛДУЗИ

(Қисса ва ҳикоялар)

Муҳаррир: А. Қорабоев

Техник муҳаррир: Т. Нурдинов

Мусаввир: Н. Холиқов

Мусахҳиҳа: М. Раҳмонова

Тершига берилди 05.03.2013 й

*Босишга рухсат этилди 20.07.2013 й. Бичими 60x84¹/₁₆, TimesUZ
гарнитураси. Кегли 11. Шпонсиз. 10,5 шартли босма табоғ.*

Адади 300 нусха. Буюртма рақами 10.

Баҳоси келишилган нарҳда.

ISBN 978-9943-315-57-9

© **Фарид Усмон. «Шоҳ Бобур юлдузи».** Қисса ва ҳикоялар., Андижон, «Ҳаёт» нашриёти, 2013 йил.

ШОҲ БОБУР ЮЛДУЗИ

ТУШ

Танбал аллақачон икки-уч минг яхши қуролланган кишилари билан келиб, кўприкдан ўтди, арк ичига кириб бўлди. Бу вақтда Бобур Мирзонинг кишилари озчиликни ташкил қилар, нари борса юз кишидан ортмасди.

Душман Ахси қўрғони ичига кириб олгач, ўз одамларини отларга дон-дун топиб келиш ва ўзлари ҳам салча тамадди қилиб олиш учун у ёқ-бу ёққа юборган эди. Мирзо ҳам урушга ҳозирлик кўрарди. Йигитларга иш тайинлар, уларни тараддудга соларди. Тўғриси айтиш керак, душман сардорининг ёши улуғ, Бобуржон эса ҳали ёш эди. Беклари орасида кўп жангларда қатнашиб, тажриба орттирганлари бўлса-да, бари-бир улар амирзодага қулоқ солишар, фақат унинг айтганини қилишар, жуда бўлмайд қолгандагина Мирзога маслаҳат беришарди.

Мирзо ўзига қарашли йигитларни жангга ҳозирлаб қўйиб, отасининг мақбараси жойлашган ерга борди. Кенгашда вазиётни маслаҳатлашиб олиш учун укаси Жаҳонгир Мирзони чақиртирди. Худди шу пайт душман Танбал томондан Қамбар Али билан Шайх Боязид сулҳ тузишга келишиб олиш учун келиб қолишади. Қамбар Али қора чопонда, Шайх Боязид қўй жунидан қилинган қишки оқ кийимда. Улар Мирзога таъзим қилган ҳолда унинг қаршисида тиз чўкдилар. Ҳали Мирзога бир оғиз сўз демасдан Жаҳонгир Мирзо акасининг қулоғига секин шипшиди:

— Буларни тутмоқ керак!

— Ташвиш тортманг, Мирзо. Ҳозир буларни тутиш вақти эмас. Сулҳ зарур. Иш сал эпақага келсин... Чунки улар кўп. Биз озмиз. Улар арк ичида. Биз ташқи қўрғондамиз.

Ҳали Бобур гапини тугатар тугатмас, Жаҳонгир Мирзо Иброҳимбекка имлади. Мирзо нима ўй билан бундай қилди Бобур Мирзо тушунмай қолди.

Ҳар ҳолда хатога йўл қўйилган эди. Йигитлар сулҳ таклиф қилиб келган душман вакилларига ташланишди. Дарҳ-

ол уларнинг қўлларини орқаларига қилиб боғлашди. Иш ислоҳ чегарасидан чиқди. Бандиларни асир қилиб жангга отланишди. Беклар уловларга минишиб шаҳарнинг ўзларига тайинланган тарафига қараб от қўйишди. Шаҳарнинг ўртасидаги текис майдонда Бобур от ўйнатарди. Унга Жаҳонгир Мирзо мағлуб бўлаётгани ҳақида хабар қилишди. У отини елдириб Мирзо томон етиб борди. Укасини қуршаб олган душман устига от солди. Ўз устиларига қоплондек ташланган, Бобур шижоатига дош беролмаган, укаси Жаҳонгир билан қиличбозлик қилаётган Танбалнинг йигитлари ҳар томонга тум-тарақай қочдилар. Икки отлиқни кенг ерга сиқиб борган Бобурнинг оти оёғига қаердандир ёй визиллаб келиб санчилди чоғи, белини букиб устидаги эгасини улоқтириб юборди. Отлиқлар ўртасига йиқилган Бобур ўрнидан ирғиб турди-да, чаққонлик билан икки отлиқнинг бирига ўқ узди. Ўқ нақд нишонга тегди. Иккинчи отлиқ эса отининг жоловини чапга тортди. Мирзонинг беги Соҳибқадам унга ўз отини тутди. Бобур Мирзо отга минаркан йигитлардан учтасини шу жойда туришни тайинлаб, кўчанинг нариги бошига қараб от қўйди. От сует эди, чопишининг мазаси йўқ эди. Шу пайт Бобур Мирзо билан ёнма-ён от чопириб кетаётган Султон Вайсхон

— Ҳазрат, менинг отимга мининг!,- қичқирди.

Ўзи ҳозирги замон циркидаги от ўйнатаётган артистлар сингари чопиб кетаётган отидан ирғиб тушиб қолди. Бобур бўш қолган отга ўзи чопиб бораётган отдан Султон Вайс қандай ирғиб тушиб қолган бўлса, шундай ирғиб миниб олди ва:

— Чух жонивор, -деди. Барибир бу от ҳам сустроқ чопадиган отлардан эди. Бобур отларнинг илдами, суслари ҳақида мулоҳаза қиларкан, ҳозир бу ҳақда хаёл қиладиган вақт эмаслигини кўнглидан ўтказди. Кейин атрофга бир назар солиб вазиятни таҳлил қилишга киришди. Чап ёнида Иброҳимбек чопиб борарди. Жаҳонгир Мирзо йигитлари билан Танбалчилар томонидан қўрғондан қувиб чиқарил-

ганлари тўғрисидаги хабар Қамбар Али томонидан Бобурга аллақачон маълум қилинганди. Совуқ ҳавода отларнинг бурун катаklarидан чиқаётган оппоқ буғлар оппоқ пар бойланган ёй ўқиға ўхшайди. Юзларга урилаётган изғирин сезилмайди. Аксинча йигитлардаги шиддатли ҳаракат уларнинг пешоналарини ялтиратган. Чопа-чопа терлаган отлардан тўхтаб қолса буғ кўтарилади.

— Нима қилиш керак? — деб сўради Бобур яраланган Иброҳимбекдан ҳайрон ҳолда. "Андижон сари йўлга тушсакми", дея ўйланаркан. Ўзи билан ўзи бўлиб қолган Иброҳимбек бир тузук жавоб қилмади аммо, нимадир дедию қулоқ остида ғувиллаб турган шамол сабабли ҳеч нарсани англаб бўлмади.

Шу пайт ташқи кўрғон дарвозасидан Шайх Боязид кириб келди. У ички кўйлаги устидан кўй жунидан қилинган оқ пўстинча кийиб, белини тортиб бойлаган эди. От устида кўғирчоққа ўхшаб чиройли кўринарди. У Бобурни кўрдида, отини ўнг тарафга бурди. Бобур камонига ўқ солди. Мўлжаллаб отди. Ўқ Боязиднинг бўйнига тегишига сал қолди. У шитоб билан кўча бўйлаб қочиб кетишга мажбур бўлди. Ортдан келаётган йигитлари Иброҳимбекни ўққа тута бошлашди. Бу вақтда у дарвозага яқинлашиб қолган эди. "Ҳай-ҳай", деб дарвозанинг чап томонига ўтиб олди. Ўнг томонидан кимдир Бобурга қараб ўқ узди. Ўқ шаҳзоданинг қалқон совутининг икки қават япроғини кесиб ўтгандек бўлди. Бобур жаҳл билан ўша ёққа қараб ўқ отди. Ҳалиги аскар бу пайт кўрғон девори устида чолиб кетарди. Бобур аскарнинг бош кийимини, тўғрироғи рақибининг калласини мўлжалга олиб ўқ узди. Бўрки Бобур отган ўқдан девор кунгурасига санчилиб қолди. Аскарнинг салласи эса чуваланиб қўлига тушди. Бобур буни аниқ кўриб турарди. У салласини йиғиштиришни ҳам хаёлига келтирмай қочиб борарди. Яёв аскар қочиб қўтилди.

Вазият ниҳоятда оғир бўлиб душман яхши қуроқланган эди. Қолаверса, улар Бобур йигитларига қараганда ўн-ўн беш

баробар қўп эди. Ёвга қарши курашишнинг ҳеч иложи қолмаганди. Шу ҳолатда Бобур учун битта имконият-у ҳам бўлса ҳозиргина укаси Жаҳонгир Мирзо қувиб чиқариб ташланган дарвозадан қочиб чиқиб кетиш, қўрғон ташқарисигадашт тарафга қараб чекиниш қолган эди. Бобур шундай қилишга мажбур бўлаётган эди. Бундан ташқари миниб чопаётгани оти панд бераётганди. Чопиши суст эди. Бунинг устига. Шаҳзоданинг оти ҳам ҳароб, унинг хос кишиси Иброҳимбекнинг ҳам оти хароб. Бобур шуларни фикрларкан вазият қанчалик таҳликали бўлмасин "ўхшатмагунча учратмас", деб шуни айтсалар керак-да, дея ўзига ўзи кулумсиради. Беихтиёр "Ё Раббий, ўзингга шукр, яна ўзинг мададкоримсан", деб қўйди.

Улар чекиндилар. Фаним эса изма-из қувиб борарди. Отлар панд берганлиги сабабли, ёв одамлари уларга яқинлашиб қолган эди. Онда елиб келаётган Банда Алибек Иброҳимбекка қараб қичқирди:

— Доим катта кетиб юардинг. Иброҳим! Тўхта, қилич солишайлик!

Иброҳимбек унга қарамади. Лекин жавоб қилди:

— Кел, не монелик бор. Бекнинг жавоби шаҳзодага эриш туюлди. У ёнида чопиб бораётган бекка назар солди. Унинг кайфияти йўқлиги қизариб кетган юзидан сезилиб турарди. "Беақл одамгина" бундай мағлубият пайтида қизиққонлик қилади. Бевақт керилиш кимга керак. Аҳволини...

Салча секинлаш, тўхташ вақти эмас эди. Бобур Мирзо буни яхши биларди. Шунинг учун отини у яна ниқтай бошлади. Иброҳимбек ортда қолиб кетди. Лекин унинг жон ачиғидаги нидоси шаҳзода қулоғига чалинарди.

— Мирзо! Ҳой Мирзо! Ҳазратим!

Бобур қайрилиб қаради. Иброҳимбекка ўқ теккан эди. У шиддат билан отини ортга бурди. Ёнида келаётган Хонқули шаҳзоданинг оти жиловига қўл чўзди. Отни бир силтаб ҳайқирди:

— Бемаҳал қайтмоқ бу!

Улар Аҳсидан тўрт-беш чақирим йироқлашган эдилар. Энди қирлиқлар паст-баланд жойлар бошланганди. Кенг,

унда бунда дарахтлар ўсган чуқурлик, баландлик жойларда қор қалин. Отларнинг изғирин ҳаво бағрини ёриб шитоб билан олдинга интилиши анча сусайган, ёв хавфи ортда қолган. Қутилганлар қутилиб, асирга тушганлар аллақачон асирга тушиб бўлганди. Улар дарё ёқалаб отларини елдириб боришаркан, пастга қараб кетган сўқмоқ бошланди. Энди бу жой анча хилват, кимсасиз эди. Отлар йўрттириб борилди. Янада пасткамликка тушилди. Кеч кира бошланганди. Совуқда жунжиккан қуёш аллақачон уфққа бош қўйган, қирликнинг баланд жойлари қовоғини уюб пасткамликни қоронғу тусга киритган. Қоронғилашган пасткамликдаги кенгликда саккиз отлиқ тўхтади. Бобур ва йигитлар отдан тушдилар. Отлар бир оз бўлсада нафас ростларди. Йигитлар пешона терларини сидиришар. Баъзилари қўйинларидан дуррасини олиб юзларини артган бўлишди. Бобур хиёл тепаликка чиқиб атрофга назар солди. Орқа тарафда қир тепасида йигирма чоғлиқ ёв отлиқлари турарди. Улар фақат йигирма чоғликми, кўпми ғира-ширада билиб бўлмасди. "Мағлуб сафга бир ҳай"! сўзи кифоя деб бекорга айтилмаган. Мирзони ҳадик босди. У ҳеч сўз демасдан отга ирғиб минди. Йигитлар ҳам отландилар. Бобур агар улар йигирма, йигирма беш киши бўлса шу саккиз йигити билан уларни мағлуб этишга ақли етарди. У "ёв ортида яна ёв бўлса керак, яхши-си чекиниш", дея хаёлланда тўхтамай юришга қарор қилди. Урушда иш юришмадими, унинг чораси қутилиш, омон қолмоқ. Бобурнинг ёш, ўсмир ақли унга шуни уқтириб турарди. Шундай қилиб у тўғри йўл тутарди. Бобур ўн тўққизга етмаган ёшида анча-мунча жанглар қилишга улгуриб анчайин тажриба орттирган, вазият нозиклашганда ундан чиқиш йўлларини ёши бир жойга борган, кўп иш кўрган саркардалардай билиб қолганди. У шитоб билан отига миндида қуршовда қолмасликни фикрлаб, тезда йўлга тушди. Тез от чоптирди. От ҳолдан тойиб борарди. Йигитлари эса бирин-кетин қолиб кетганди. Энди у ўзи эди. Остида садоқатли беги Мирзоқулнинг оти. Бобур бир ўзи ҳориган отни чоптириб борарди. Садоғида нари борса йигирматача ўқ. Ос-

тида ҳориб чарчаган жон ҳалпида чопиб бораётган от. У шундай зайлда кетиб бораркан, қаршисидан икки отлиқ чиқиб қолди. Улар ёв одамлари эди. Ёв одамлари бўлишса ҳам қаршидан чиққанлар Мирзони таниб унга таъзим қилишди. "Таъзим қилишгани билан бари бир ёвда", хаёлланди Мирзо отини буриб, елдириб кетди. Отлиқлар унга эргашишди. У "ўқим борича отишай" деб ўйлади ҳам. "Йўқ яхшиси тоққа етиб олай. Унга тирмашай. Оёғим зарби кучли. Уларни ўша жойда бир ёқли қиларман".

Отнинг чопишга мадори қолмади. Ёв кишилари Бобурга ўқотар жойгача қувиб, етишиб олишди. Бобур ўқ отмади. Ёв кишилари ўзларини эҳтиёт қилишиб, улар ҳам унга яқин келишмади. Бобур тоққа яқинлашди. Энди у отдан тушиб, пиёда кета бошлади. Шунда эргашиб келаётганлардан бири баланд овозда.

— Қаерга борасиз, Мирзо. Жаҳонгир Мирзони тутиб олишдику дея бақирди.

Бобур жавоб бермади. У биларди. Кичик иниси Носир Мирзо ҳам ёв қўлида эди. Агар у ҳам қўлга тушса... Йўқ у қочиб қутилгани яхши. Унинг тириклиги, укаларининг тирик қолишига имкон ҳисобланади. Ёв истаса истамаса ўз жонини ҳам ўйлайди. Бобур тирик экан асирдаги шаҳзодаларга қўл теккизолмайди. Бобурдан барибир ҳадиксирайди. Унинг подшоҳ авлоди эканлигини яхши билади. Подшоҳзодаларнинг эса жамиятдаги мавқеи барибир ўзгача. Мана, ҳозир ҳам ёв икки киши бўлишига қарамай унга яқинлаша олмаяптику. Шунақа, Бобур шоҳзода. Голиб бўлиши керак. Голиб бўлади ҳам.

У хуфтон намози пайтигача юриб борди. Энди тоғ анча яқинлашиб йирик-йирик тошли йўл бошланганди. Отлар юролмаё қолди. Бобо Сайрабий билан Банда Али отдан тушишга мажбур бўлишди. Кейин сўзлашди:

— Бек!- деди Сайрабий. - Қоронғи кеча бошланган бўлса. Йўл йўқ. Қаерга борасиз?! Сизни Султон Аҳмад подшоҳ қилиб кўтармоқчи...

— Кўнглим,- деди Бобур, юриб бораркан дадил ва ишончли овозда. - У ёққа тортмаяпти. У ерга қайтиб бориш ҳеч ҳам мумкин эмас. Агар хаёлингизда менга хизмат қилиш бўлса, майли, йўл бошланглар. Олдим-омадим.

— Қаерга борсангиз ҳам хизматингизда бўлайлик.

Банда Алининг бу гапи Бобурга маъқул бўлди. Лекин унинг ички туйғулари бу гапга ишонма деяртганини ҳам биларди. Билардию қоп-қоронғи қиш тунида якка ёлғиз юргандан кўра, уни ҳам таъқиб қилиб, ҳам ҳамроҳ бўлиб юрган, истасалар Бобур Мирзога хизмат қилишлари мумкин бўлган навкарларининг унга йўлдошликларидан кўнгли тўқэди.

Бобур яшаган даврда таомил шунақа эди: Навкарлар қайси ҳолатда, қаерда бўлишларидан қатъий назар шахзодаларга хизмат қилишлари мажбурий ҳисобланарди. Амирлар, шахзодалар ўша даврнинг одатича даҳлсиз бўлишган. Уларни асир олиш, тўғри келса қатл этиш кучлар нисбати тенг бўлгандагина, ғолиблик очиқ-ошкора тантана қилгандагина амалга оширилганди. Мана, ҳозир ҳам Бобур мағлуб эди. Лекин у амирзода эди. Навкарлар шунинг учун ёв навкарлари бўлишсада унга хизмат қилишга онт ичишмоқда эди. Аммо Бобур уларга ишонмасди. У энг аввало ўз кучига, қолаверса, амирзодалигига ишонарди. Шунинг учун унда ҳадик туйғулари шу дақиқаларда ҳукмрон эди. Улар кечанинг тўртдан уч қисмини йўл юриш билан ўтказишди. Тонг отарда Карнон сойига етиб келишди. Соининг нариги тарафи кичкинагина кўрғон эди. Бу кўрғоннинг беги Банда Али эди. Атрофни яхши билар, қайси кўча қаерга олиб чиқади, хонадонларда кимлар яшайди, кўрғон теварагидаги боғ-роғлар, далалар, дўмликлар, тоққа туташиб кетган қирликлар ва ундан нарилар унга беш қўлдек аён эди.

Тонг ёришай деганда Банда Али қишлоқ тарафга қараб кетди. Ўзларига, отларга емиш излаб топиб келиш учун жўнади. Бу орада Бобо Сайрамии Гова йўлини текшириб келадиган бўлди. У анчадан кейин келиб у йўлда Бўрка бошлиқ

отлиқлар изғиб юришганини айтди. Бобурни яна ваҳима босди. Шу дақиқаларда унинг учун тонг яқину мурод йироқ эди. У Сайрабийга ўгирилиб деди:

— Бир ерга бошланглар энди. Кундуз унда беркиниб, кечаси от-пот топайлик. Бу отлар билан узоққа бориб бўлмайди. Уларни алмаштириб Хўжанд сувини кечиб ўтамыз. Кейин Хўжанд сари борамиз.

— Банда Али қайтсинчи. Тадбирини кўрармиз. Манаву тарафда, - деди у қўли билан ишора қилиб. - Бир тепалик бор. Унда яширинсак бўлади.

Бу орада тонг отди. Ҳамма ёқ ёришди. Тун ўрнини тўлақонли кундуз олди. Ҳаво тип-тиниқ. Совуқ бўлгани учун бу тиниқлик янада жарангдор, яна ҳам сип-силлиққа ўхшарди. Банда Али ҳар тараф ҳаммаёқ кўзга аниқ ташланадиган бўлиб қолганда қайтиб келди. Отларга емиш йўқ эди. Фақат ўзларига тандирда ёпилган, қайроқ бугдой унидан қилинган учта нон топиб келган эди. У ноннинг бирини қўйнидан олиб Бобур Мирзога, сўнг иккинчисини Сайрабийга узатди. Нонни қўйинларига солишди-да, тепаликка қараб от суришди. Тепаликка чиқишиб отларни бир ерга боғлашди. Учовлон ҳар тарафга қараб қоровуллик қилиб ўтиришди.

Кун шу зайлда ўтказилди. Вазият оғир эди. Атрофда Бобур учун ўлим хавфи изғиб юрарди. Душман қайси тарафдан келиб қолади маълум эмас эди. Шу нарса маълум эдики, душман ғолиб эди. У агар келиб қолса бошларга қилич солиши аниқ эди. Демак, ғолиблик мағлублик бошида "Мана сенга ўлим-менман" деган маънода осилиб турарди. Қолган ҳаммаси Аллоҳга таваккал иш эди.

Шом бўлди. Шом намозини ўқиб олишлари учун учовлари уч томонга бориб, қорда таҳорат олдилар. Шом намозини ўқишди. Намоздан кейин Банда Али:

— Маҳаллага тушайлик, - деди. Хилват жойлар кўп. Қолаверса, отларни алмаштирмасак бўлмайди.

Улар маҳаллага кириб боришди. Кечки совуқ кучайганди. Совуқ Бобурга таъсир қила бошлаганди. Унинг совуққа қота-

ётгани сезилмоқда эди. Банда Али анча йўқ бўлиб кетиб эски мўйнали бир пўстин топиб келди. Уни Бобурга тутқазди. Шаҳзода пўстинни кийди. Ортидан бир коса сўк оши қўлига беришди. У ошни ичиб ҳузурланди. Икки кунлик туз тотмай юришдан кейинги ҳаловат унга анча куч багишлади. Энди у ўзини тетиклангандай сезарди.

Бобур ғавойилик Қодирберди билан ҳали қалъа ичидалигида одам юбориб келишиб олган эди. У Мирзони ғавойилик йигитлари билан қўллаб қувватлаши керак эди. Банда Али маҳаллага кетиб ҳаяллаб қолганида унга одам юборди-микан деган ўй билан Алидан сўради:

— Қодирбердига киши юбордингизми?

— Юбордим, - деб жавоб берди у.

— Бу бадбахт, фаросатсиз хотинчалишлар ўзаро келишиб бир кишини Ахсига-Танбал қошига юборишибди.

Бобур Банда Алининг бу гапларига ишонмади. Бу гапни гапираётган бу "эркакчалиш" Мирзога хизмат қилишга Қуръонни тилга олиб қасам ичиб туриб, уни алдаётганини кўнгли сезарди. Амирзода Алини яхши биларди. У барибир Танбал тараф эди. Шунинг учун шаҳзода бир усти ёпиқ уйга кириб ўт ёқишиб исиниб ўтиришганда ҳам Банда Алининг "Қодирбегидан хабар олинмагунча бу ердан қимирлаб бўлмайди, бу ер маҳалла ораси, четда бўм-бўш боғлар бор. У ерга борилса ҳеч ким гумонсирамайди", деган гапларига тобора шубҳаси ортди. Улар уни назарларидан қочирмай ёнма-ён юриб, ёнма-ён туриб таъқиб қилаётганларини ўсмирга хос зукколик билан сезарди. "Хушёрликни йўқотмаслик керак", дея ўз-ўзига таъкидлаб қўйди.

Ярим кечадан ошди. Гулхан олдида гўлани остига қўйиб мудраб ўтирган Бобур бирдан сесканди. Ўрнидан шаҳд туриб ташқарига чиқди. Ташқари ойдин эди. Қишнинг совуқ ёп-ёруг тундида осмонда юлдузлар жимирлайди. Ой тиккага келган. У девор ёнидаги олма дарахтига боғлаб қўйилган отини бориб ечди. Бир иргиб эгарга миниб боғнинг чекка тарафига қараб юрди. Сабаби, Сайрабий соқчиликни қандай бажараётганини бир текшириб қўйиш эди.

Маҳалла этагидаги уй томида Сайрабий у ёқдан бу ёққа бориб келарди. Ойдинда унинг том устида юрганини Бобур узоқдан кўрди-да, отини орқага бурди. "Демак, уйғоқ. Қолаверса, бу совуқда ухласа қотиб қолади. Ана шунинг учун у томда у ёқдан бу ёққа бориб келмоқда".

Тушдан кейин Сайрабий томдан тушиб Бобур олдига келди. Қиш қуёшининг илим-тилик нурларидан бир оз илиган кун яна изғиринга ўрин бераётган пайт. Бобо Сайрабий уй ичига кириб гулхан ёнида исиниб ўтирган Бобурга таъзим қилди.

— Ҳазрат, - деди у. - Юсуф қўрғонбеги келмоқда... Унинг кибр билан айтаётган гапида "энди кунинг битмоқда", деган маънодаги оҳанг сездирилгандек эди, гўё. Бобур душманининг уни таъқиб қилиб турган навқарига шитоб қаради. Уни яна ваҳима босди. "Нима қилиш керак? Қандай булардан қутила олади-а? Нажот қаерда?"

Бобур ички қўрқувини сездирмади. Иш қўрган, ёши бир жойга борган кишиларга хос тутишга интилди ўзини. Ўтга боқиб сукут сақлади. Ҳалигина оловга суяб қўйилган ғула тисираб ёнмоқда эди. Қип-қизил чўғ унинг юзини қиздирарди.

— Билиб келинг-чи? У менинг шу ердалигимни билармикан?

Сайрабий ёнидаги қиличини шақиратиб орти билан юриб чиқиб кетди. У ташқарида Юсуф қўрғонбеги билан сўзлашди. Доруғанинг хириллаган товушидан аниқ нима деяётганини билиб олиш қийин эди. Лекин Сайрабийга шу нарса маълум бўлганди.

— Юсуф Қўрғонбеги айтди, - деди у қайтиб кириб Мирзога юкинар экан:

— Аҳси дарвозасида бир пиёда учраб унга "Подшоҳ Карнонда фалон ерда", дебди. Мен ҳеч кимга билдирмадим бу гапни. Пиёдани ўзимга асир тушган Вали хазиначига қўшиб қамаб қўйдим. Ўзим бу ёққа чопиб келдим. Беклар бу ишлардан хабардормас...

Сайрабий айтаётган қўргонбегининг бу гапларини тинглар экан, Бобур унда икки маъно борлигини билди. Бири шу эдики, қўргонбеги Мирзо олдига унга хизмат қилиш маъносида шошиб келгандек эдик. Аслида уни асирга олиб Танбалдан катта соврун олиш мақсади биринчи ниятлиги Мирзога маълум эди. Шунинг учун уни ваҳима босди. Лекин бутун вужудини чулғаб олаётган ваҳимани ичига ютди. Сездирмасликка ҳаракат қилди. Бир оз сукутдан сўнг сўради:

— Сиз нима деб ўйлайсиз?

Бобур бу саволи билан ҳудди подшоҳзодаларга хос яқин кишиси билан кенгаш ўтказаётгандек эдик. Уни таъқиб қилиб юрган Сайрабийга берилган бу савол гўё унга "дўст"лик муносабати эди. Аслидачи? Аслида бошига ажал соя ташлаб турган шахзоданинг жон талвасасидаги бу сўнги тадбиридан ўзга нарсамас эди. Шундай бўлсада, бу унинг оқилона тадбири бўлди.

Сайрабий шундай жавоб қилди:

— Барчаси ўз одамларингиз, Бек! Булар бари навкарларингиз. Улар нимаям қилишарди. Бормоқ керак. Юсуф доруға ҳам сизни олиб бориш важидан келган. Улар сизни подшоҳ қилиб кўтардилар...

Бобур бир зум тинч қолди. Унинг "олиб бориш" сўзидан у бошни тушунди. Бадани титраб кетди. Лекин сездирмади. Сениқ товушда деди:

— Шунча урушдик. Бир бировга қилич кўтардик. Энди... Қандай ишонч билан улар ёнига бораёй?

Ҳали Сайрабийдан бир жавоб бўлмасдан туриб уй ичига Юсуф доруға кириб келди. Дала изғиринидан яполдош юзлари қизаринқираган қарашларида бежоллик бор эди. Қалин қора соқоллари ҳам буни сездириб турарди. У тиз чўкди. Букилиб таъзим қилди ва ҳовлиқиб, шошиб сўзлай кетди:

— Нимасини яшираман, Ҳазрат! Султон Аҳмадбекнинг бу ерга келишимдан хабари йўқ. Шайх Боязидбек сизнинг хабарингизни топиб юбордилар...

Боязид исмини эшитдию, Бобур отган ўқи унинг бўйнига тегмаганини эслади. - Э аттанг,-деди ичида. Ўшанда ўқим

аниқ тегмади-я. Энди уни ростмона кўрқув чулғаб олди. Ўлим энди у билан юзма-юз турарди. Шундай бўлсада дадиллик билан сансираб сўради:

— Ростини айт. Агар иш ўзгача бўлса... Мен ювиниб олай?

Тоқатсизланиб ўрнидан турди. Юсуф доруға таъзим қилиб гапининг ростлигига онт ичарди. Мирзони олиб кетишга келганлигини тушунтирарди. Бобур унинг ичаётган онтига ишонмас, сўзлари қулоғига кирмай ўзи билан ўзи эди.

Бетоқат бўлиб ташқарига чиқди. Юзига изгирин ҳаво урилди. Ҳали олов олдида ўтирганди. Боғ этагига қараб юраркан, мулоҳаза қила бошлади. "Киши юз йил яшаса ҳам, минг йил яшаса ҳам ўладику. Мен энди ўн саккиз йил яшяпман..." У ўзига ўзи, шундай деркан ўлимдан кўрқаётганини ҳис қиларди. Лекин шаҳзодаларга хос эрлик орияти уни ўзини дадил тутиб туришга ундаб турарди. Беихтиёр хаёлига ушбу форсий баёт келди:

Агар юз йил ва гар бир кун умр бор,

Бу дилкаш қасрдан кетарсан ночор,

Боғ этагида катта ариқ бор эди, суви тип-тиниқ, шарқираб оқаётган эди. Ариқ қирғоғининг сувга яқинроқ, саёзроқ жойини мўлжаллаб ўтирди. Таҳорат олишга тутинди. Муздек сув юзларидан оқиб тушаркан, у энди ўлимига иқрор бўлганди. Таҳорат олиб ўрнидан турди-да, икки ракаат намоз ўқишга тутинди.

Саждага бошини кўйиб тилак тиларкан, беихтиёр кўзи уйқуга кетди. Туш кўрди. Хожа Яқуб, Хожа Яҳёнинг ўғли, Хожа Убайдуллоҳнинг набиралари қаршисида оқ-қора тусдаги отда худди шундай от минган бир гуруҳ ҳамроҳлари билан пайдо бўлди. Келиб шундай деди:

- Фам емангиз. Мени Хожа Аҳрор сизга юбордилар. У киши "Биз уларга Аллоҳдан мадад сўраб, подшоҳлик тахтига ўлтурғизганмиз. Ҳар ерда мушкул иш тушса, бизни назарига келтуруб, ёд этсун, биз ўша ерда ҳозир бўлурмиз", деб тайинладилар. Ҳозир ушбу соатда фатҳ ва ғалаба сизнинг томондадир. Бош кўтаринг! Уйғонинг!

Бобур "Уйғонинг!" сўзини аниқ эшитаркан чўчиб уйғониб кетди. Ихтиёран уч марта "Алҳамдулиллоҳ" деб такрорлади. У анча хушҳол, қайфияти кўтаринки эди. Ҳозиргина Хожа Яқубнинг "Бош кўтаринг. Уйғонинг!" сўзларини эшитган қулоқлари энди бошқа товушларни тингларди. Боғнинг нариги тарафида Юсуф доруға ва унинг одамлари бир-бирларига қаттиқ овозда:

— Баҳона қилиб ҳаяллаяпти, тутиб боғламоқ керак, - дерди. Бобур бу сўзларни эшитаркан ўзига ўзи фикран. "Сизлар бу хилда сўз қиляпсизлар. Аммо кўрайчи қайсинингиз қошимга кела оларкинсиз" дерди.

Бобур шу сўзларни хаёлидан ўтказиб турган эди боғ деворининг ташқарисида отларнинг дупир-дупири эшитилди. Юсуф доруға жонланди ва Бобурга қарата айтди:

— Биз агар сизни Танбал қошига тезроқ олиб борсак эди, ишимиз янада илгари силжиган бўларди. Мана, сизни тутгани яна кўп кишилар келишди.

Бу билан у Танбал томонидан яна қўшимча куч юборилди дерди. Ўзича у от туёқларининг товушлари Танбал суворийларининг отлари туёқларидан чиқаётган овоз деб ўйларди. Бу гаплардан Бобур яна саросимага тушди. Кўрқув унга тағин ҳукмронлик қила бошлади. Хаёлидан эндигина нари кетган ўлим ваҳимаси яна борлиғини чулғаб олди.

Девор атрофида от ўйнатаётган отлиқлар боғ эшигини излаб ўтиришмади. Деворнинг нураган, йиқилишга мойил бўлиб қолган жойини бузиб ичкари киришди. Боғ ичи отлиқларга тўлди. Намоздан энди тураман деб турган Бобур суворийларга қараб, Қутлуғ Муҳаммад барлос, бобойи Парғарийларни кўрди. Булар унинг қадрдон йигитлари - жонажон навкарлари эди. Улар ҳам Бобурни кўришди-да, отдан ўзларини ташлашиб узоқдан таъзим қилишиб шаҳзода оёқларига юкуниб келишди ва салом беришди. Гўё Бобурга жон киргандек бўлди. Аллоҳ унинг ҳаётини ўзига яна қайтариб берганди, гўё. Шаҳзода бошини баланд кўтариб амр этди:

— Ана бу, Юсуф доруға. Бу турган сотқин зотларнинг барчасини тутиб боғланглар!

Йигирма чоғлиқ йигитлар тенгдан ғанимларга ташланишдилар. Ҳалигина "эркакнусхалик" қилишиб гариллашиб турган хиёнаткорлар энди қоча бошлашди. Навкарлар қочаётганларни тутиб қўлларини орқаларига қилиб боғладилар. Юсуф доруға, Банда Али, Бобо Сайрабий ва уларнинг одамлари қаршиликсиз қўлга олинди. Бобур йигитлари ишини кузатиб турган Қутлуг Барлосдан сўради. Энди у хотиржам, кўнгли тўқ эди:

— Қаердан келаяпсизлар? Қандай қилиб менинг бу ердалигимни билдинглар?

— Ахсидан қочиб чиққандан кейин Андижонга келдим, -деди у таъзим қилиб, -ўша кеч туш кўрдим. Тушимда Хожа Убайдуллоҳ дедиларки: "Бобур подшоҳ Карнон деган кентдадур. Бориб уни олиб келинг. Подшоҳлик тахти унга тааллуқлидир". Мен бу тушимни кичик хон, катта хонларга айтдим. Улар "тезда отланинглар, ана, йигитларни олинг", дейишди. Уч кундирки, йўлдамиз. Алҳамдулиллоҳ, сизни топдук...

Бобурнинг вужуди титраб кетди. Алланечук ҳолатдан у карахт бўлгандек эди. У шу дақиқада яна "Тангрим ўзи қўллаб қувватласа ҳеч гап эмас экан", деган ўйда эди. Бир томондан тирик қолганига шукроналар айтса бу сирли тушдаги ўзаро боғланишдан ҳайратда эди. Ўзи кўрган туш билан Қутлуқ Муҳаммаднинг туши уни пири устозлар, энг аввало, Аллоҳнинг ўзи ўз паноҳида асраётганидан шоҳидлик бериб турарди. У беихтиёр:

— Ўзингга шукр Яратган Эгам, - деди. Лекин Қутлуқ Муҳаммад кўрган тушни айнан ўзи ҳам кўрганлигини сўзлаб ўтиришнинг ҳозир фурсати эмас эди. У ичидан чуқур хўрсинаркан, ўзига ўзи кулумсираб қўйди. Энди унинг чехраси ёришганди, кўнгил уйда ёруғлик пайдо бўлганди.

— Юринг, отланинг. Бу боғланганларни бирга олиб кетамиз. Бунда турмоқ яхши эмас.

Қутлуқ Муҳаммаднинг бу сўзлари уни ўзига келтирди.

— Танбал сизнинг бу ерда эканлигингиздан хабар топибди, давом этди Қутлуқ барлос. - Бориб хонларга қўшилайлик.

— Улар ўша заҳоти отланиб йўлга тушдилар. Пешин намозини ўқиш учун тўхтаганларида бир қўй топиб келиб кабоб қилишди. Бобур кабобдан тўйиб еди. Бир неча кундан бери сира хотиржам овқатланмаган шаҳзода энди анча ҳузур топганди. Атрофида хос йигитларининг борлигидан қўнгли тўқ, беғубор кенгликларга назар солиб оппоқ қордан қалбига ўзгача озодлик инаётган подшоҳзода от устида бўлишига қарамай, қўйидаги ғазални фикран ёзиб борарди. Андижонга бориб хон дадаларига кўриниш бергандан сўнг у, йўлда ёзилган ғазалини дафтарига кўчириб қўйишга улгурди:

Ўлим уйқусига бориб жаҳондин бўлдим осуда,
Мени истасангиз, эй дўстлар, кўргайсиз уйқуда.
Неким тақдир бўлса, ул бўлур таҳқиқ билгайсиз,
Эрур жангу жадал, ранжу риёзат барча беҳуда.
Ўзингни шод тутқил, ғам ема дунё учун зинҳор,
Ки, бир дам ғам емакка арзимас дунёи фарсуда.
Замона аҳли ичра, эй кўнги, оё топулғайму,
Сенингдек дард паймову, менингдек дард паймуда.
Улусдин тинмадим умрумда ҳаргиз лаҳзае, Бобур,
Магар ўлсам бу олам аҳлидин бўлғаймен осуда.

Бобур Ахсида зарба егандан кейин яна Андижонга келди. Андижонга кириб келгач, улуғ хон тоғаси, кичик хон дадасига кўриниш бериб, бўлиб ўтган воқеаларни сўзлаб беради. У бу ерда тўрт ойгача яшаб туради. Лекин бу унинг учун хотиржамлик эмас эди. Атрофдаги ур-сурлар, юрт талашиш, бойлик талашиш билан боғлиқ олишувлар, жангу жадаллар ҳақида ҳар кун ва ҳар сония хабарлар келиб турар, буларни эшитиш эса, ёш подшоҳзоданинг таранглашаётган асабларини тобора таранглаштирарди. Уларни эшитиш, мушоҳада этиш толиқтирибгина қолганини аниқ юзлардан сезди.

Амирларга ҳам, хонларга ҳам ишонч қолмаганди. Ишонганлари эса вақти келса фириб берар, ҳатто қариндош уруғлари орасида ҳам шундай бўлиб турарди. Уларни унинг ўзи кўриб, билиб турсада айрим беклари юзига ҳам соларди. Улуғ хон олдидан отланиб, кичик хон олдига бораётганда Саллоҳ лақаби билан машҳур бўлган Қамбар Алибек шундай деганди:

— Кўрдингизми, улар қўлга кирган вилоятларни далҳол олдилар. Булар билан ишингиз юришмайди. Ҳали ҳам Ўш, Марғилон, Ўзганд эгалланган вилоят, эл-улус қўлингизда. Дарҳол бориб, Ўшга кириб, кўрғонларни беркитиб, Аҳмад Танбалга киши юбориб, ярашиб мўғилни уриб чиқариб вилоятларни Танбал билан дўстона бўлишиб олинг!

Бобур ўйланиб нетмай жавоб қилади:

— Бунинг иложи йўқ. Хонлар туғишганларим. Буларга навкарлик қилганим, Танбалга подшоҳлик қилгандан ортиқроқдир.

Қамбар Алибек Бобурга сўзини ўтказа олмаганди. Маслаҳатини олмаганидан пушаймон еб, индамай қолаверганди. Бобур ана шундай кўнгилчанг, қариндошпарвар бўлиб ўсиб қолганди. Умрининг охиригача у бу фазилатидан кечмади.

Аммо баъзан ола-ғовурлар жонига текканда бу юртлардан бош олиб кетишни ўйлар, ўзига ўзи "Қачонгача бу Фарғона вилоятида саргардон бўлиб юраман. Бир ёққа бош олиб кетай, зора омадим юришиб кетса", деб қўярди.

Унинг бу ўйларини Аҳсида Танбал кўшинларининг тобора кўпайиб бораётгани, Шайбонийнинг Мавароуннаҳрда кундан-кун зўраётгани ҳақидаги хабарлар қатъийлаштириб бораётганди. Хуросонга йўл олиш энди унинг навқирон ва жўшқин юрагида мустаҳкам қарорга айланиб бўлганди. У омадни Самарқанд ёки Андижондан эмас, олис, узоқ юртлардан топишига ишониб яшарди. Шунинг учун у ҳақда инилари Жаҳонгир Мирзо, Носир Мирзолар билан аллақачон келишиб олганди. Чунки у жигарлари ёнида бўлса ўзини бошқача ҳис қиларди. Қолаверса, шаҳзодалар улуғи Султон

Ҳусайн Мирзонинг барча мирзоларга йўллаган мактуби каби Бобур мирзога йўллаган мактуби ҳам унинг руҳиятига ёмон таъсир кўрсатди. Бу ҳам Бобур учун бутунлай умидсизлик сабабчиси бўлди. Чунки Бобур тушунчаси бўйича Темурбекнинг юртида бу даврда ёши улуғи ҳам, қарамоғида ер мулки кўпи ҳам, лашқари кўпи ҳам шу Султон Ҳусайн Мирзо эди. Ҳамма шаҳзодалар уни "бошимизни бир қилади", деб умид боғлашган эди. "Барчамиз бирлашиб душманни очиқ майдонда даф қилсак керак", дея ўйлашарди улар. У бўлса мактубда очиқ ҳужум қилишни эмас, кўрғон беркитиб ҳимояга ўтишни айтганди. Жумладан, мактубида Бобурга "Сен Коҳмард ва Ажарда тоғ этақларини ҳимоя қил, Хисравшоҳ Ҳисор ва Қундуз кўрғонларига ишончли одамларини қўйсин", деганди. Бу Бобур нуқтаи назарича хато эди. Ҳимояда якка-якка турмай, бирлашиш ва тўпланиб душманни янчиб ташлаш зарур ва элда осойишталик ўрнатиш керак эди. Бобур ёш бўлсада, шундай мулоҳазада эди. Ундан ташқари Ҳисор ва Қундуздаги уч-тўрт минг уйли элнинг кўч кўрони билан унга келиб қўшилиши ҳам унинг Фарғонадан чиқиб кетишига бир туртки бўлиб, олдинда Хисравшоҳ таслим бўлиш арафасида бўлиб, кўшин кўч кўронли элининг кўпайиши Бобурнинг дадил йўлга чиқишига рағбат бўлмоқда эди.

СУҲАЙЛИ - ЯМАНИЙ

— Хисравшоҳнинг куёви Яъқуб Айюб ким дейсизми? Барваста, қуюқ, қора соқолли киши. Қошлари бир-бирига туташиб кетган, қалин. Қирра бурун. Шу кўринишига хиёл номуносиб қорачадан келган. Чақноқ қийиқ кўзларидан чапдастлиги сезилиб туради. Ҳаракатларида шиддат бор. Шундан бўлса керак Хисравшоҳ унинг муҳим масалаларини ҳал этиш зарур бўлгандагина ишга солади. Биладики, у тадбири бор инсон бўлганлигидан анча-мунча нарсани уддалай олади. Фақатгина айтилган гапни қандай бўлса шундай бажариб қолмай, мураккаб вазиятларни енгиллатишда соҳиби истагича иш қилиб келади.

— Бу гал Хисравшоҳ уни Бобурнинг олдига шу маънода эмас, балки подшоҳзоданинг ҳурматини инобатга олиб, унинг маънавиятига эътибор кўрсатганлик мазмунида элчи қилиб жўнатган эди. Яъқуб Айюб ана шунинг учун Бобур олдида ўзини бир мунча хокисор тутди. Қайнотасининг "агар подшоҳи олий ҳазратлари ижозат берса унга қуллик қилишга розиман", деган гапларини уч бор таъзим қилиб юқунганидан кейингина айтди. Унинг бу гапларни дона-дона қилиб айтганларини киприк қоқмай эшитаётган Бобур ичида ўзига ўзи "Ё тавба", дер бу гап шу тарзда баён қилиши зарурлигини у аллақачон билган эди. Ана шундан бўлса керак, куни кеча устара теккан оқ юзларида ҳеч қандай ҳаяжон ёки ҳайрат излари кўринмас, хотиржамлик қатъиятидан бўлак нарса сезилмасди. Чунки Бобур биларди. Хисравшоҳ анча жонсарақ бўлиб қолган эди. Сабаби, Бобурнинг тарафдорлари бу атрофларда кўпаймоқда эди. Қолаверса, Хисравшоҳдан навақарларнинг юз ўгираётганига Бобурга келиб қўшилишига майллари ортаётганига бир қанча сабаблар ҳам бор эди.

Шу сабаблардан бири Хисравшоҳ қўшинида интизом йўқолганлиги. Хисравшоҳ қаттиққўл бўлишига қарамай субутсизлик кўчасига кириб бўлганди. Йигитлари ўзлари кетиб Бобурга қўшилмасидан аввал элчи юборганди. Бу эса унинг иккинчи бор элчи юбориши эди.

Бобур Яъқуб Айюбнинг таъзим қилиб ортга қайтишига назар соларкан фикрлади: Фарғонадан чиқиб кетишим тўғри шекилли. Иш ўнгидан келади чоғи. Хуросон нияти билан йўлга чиққаним, умидворлигим рўёбини андак сездирыпти"...

Ростдан ҳам у Ахсида Танбалдан мағлуб бўлиб Карнон атрофларида Сайрабий таъқибида турганида кўрган тушини эслар, жон талвасасида бу тирикликдан буткул умидини узиб ўзини ўлимга тўла бериб қўйганида тушида Хожа Яъқуб Хожа Убайдуллоҳнинг набиралари оқ қора тусдаги отда қарши келиб "ғам емангиз", деганлари ҳамон қулоқлари остида жаранглаб турарди. "Аллоҳдан сўраб подшоҳлик тахтига ўлтурғизганмиз", деганлари-чи!? дея бу сўзларни ўз ўзига тез-тез тақрорларди.

Ҳақиқатдан ҳам Бобур гарчи юртма-юрт юриб оддийгина олачуқ (капа)да яшаб турган эсада, қўшинининг аҳволи яхши бўлмаса ҳам ўзини подшоҳ ҳис қиларди. У маънан ўтган улуғларнинг гойибдан қўллаб-қувватлаб туриши боис подшоҳ эди. У яна шунинг учун ҳам подшоҳ эдики, Хуросон улуси унга мадад беришига ишонарди. Ва яна Хисравшоҳ навқарлари келиб унга қўшилишини ҳам қалбининг аллақандай сирли гўшаларида кўриб турарди. Чунки ўзига ишонарди.

— Муҳаррам ойи эди. Бобур Фарғона вилоятини тарк этиб, Хуросонга боришни ният этади. Йўлга чиқар экан, Ҳисор яйловлари сари от суради. У Ҳисорнинг Илок яйловига келиб тушганда энди йигирма учга қадам қўйганди. Барваста, келишган қад-қоматли йигит сабза урган соқол-мўйлабларига устара урдиртираркан ўсмирлик билан бутунлай хайрлашиб эрлик остонасидан мардона ўтиши боис ўзини ўзгача ҳис этарди. У фикран, ҳам жисман улғайган эди. От устида бораётиб ён-верига назар солар, унга умидворлик билан эргашиб келаётган ёши улуғ кексалар, айрим ёшлар, аёл ва она-болаларни ҳисобга олмаганда уч юздан озроқ одамларининг аҳволига қараб дам ачинар, дам ичдан қувонарди. Кўплари пиёда, қўлларида қурол ўрнида таёқ, оёқларида чориқ, эгниларида чопон холос. Қўшинда - тўгрироғи, Бобур ҳукмронлик қилиб турган ҳали мамлакати йўқ бу элда бори йўғи иккитагина чодир бор эди. Бири подшоҳники бўлса, бири навқар бошлиғиники эди. Подшоҳнинг чодир волидаси ва аёллар учун тикланар, ўзи олачуқда тунарди. Ана шунинг учун ҳам у баъзан шох-шаббадан тикланган капасига қараб бировга билдирмай кулимсираб қўяр, бу кунлар бир кун келиб ортда қолишига умид қиларди.

Ўшанда Бобур Илокдан кўчиб Хожа Имодга келганида Хисравшоҳ қанчалик саҳоватли, қўли очиқ бўлмасин подшоҳга негадир пешвоз чиқмайди, ундан хабар олмайди, ёки ул бул бериш учун одамини жўнатмайди. Фақат мана ҳозиргидек қўшилиш ниятини билдириб Муҳиб Алини элчи

қилиб жўнатади. Бу унинг Бобурга биринчи элчи жўнатиши эди. Балки ҳозиргидай Яъқуб Аюбнинг элчи қилиб жўнатилиши ҳам ўша ҳолатдагидай бир эҳтиёт чорасини кўриш найранггидир. Ишониб бўлмайти у фирибгарга...

Бу гал у Яъқуб Айюбнинг қайнотаси айтган гапларнигина эмас, аллақачон унинг ёнида юрган Хисравшоҳнинг иниси Боқи Чағониёнинг акаси ҳақидаги илтимосларини ҳам инobatга олмоқда эди. Чунки Боқи подшоҳга бир неча бор "акам бузуқилик қилмайди, мен кафилман", деб келди. Ана шуларни мулоҳаза қилиб туриб Бобур, ҳозир "майли Хисравшоҳнинг жони омонда бўлади. Молини ҳам ўзи қанча ихтиёр қилса шунча олаверади", деди ва Яъқуб Айюбга ижозат берди.

— Ҳўп майли, боринг. Биз рози.

Яъқуб Аюб Бобур олачуқи (капа)дан беш қадам нарида туриб унга яна таъзим қилди. Шаҳзодадан кетишга изн олди. Ортида кутиб турган мулозимларига "кетдик", деди-да, отига минди ва йўлга равона бўлди. Яъқуб Айюб ва ҳамроҳларининг қораси кенгликларда кўринмай кетгач, Бобур йўлга отланишга буйруқ берди. Отланган пиёда ҳамроҳларини эргаштириб Қизилсувдан унинг қуйига қараб юриб кетишди. Оқимнинг Андароб суви билан қўшилиш жойига яқин боришганда тўхташди. Бу пайтда энди куёш уфққа бош кўймоқда эди. Уфқ қизаринқираган. Очиқ осмоннинг уфққа туташ қисмида у ер бу ерларида кенгликларда сузиб юрган кулранг булутларнинг қирғоқлари қизаринқираб кетган. Уфқ шуълалариндан аллақачон ранг олиб бўлган, кечки салқин этни жунжиктириши бошлаганди. Қишда чириб, йўқ бўлиб кетмасдан эсон-омон жон сақлаб қолган шоҳ-шаббалар топиб келиниб у жой бу жойларда ўтлар ёқилди. Кечки тамаддига ҳозирлик кўрилди. Қайсидир қўлбола ўчоқларда тун ярмигача оловлар ўчмади. Андароб суви эса катталар бомдод намозига тургунларича тун бўйи шовуллаб, ўзича нималарнидир сўзлаб чиқди.

Раби ул-аввал ойининг ўрталари эди. Кунлар анча илий бошлаган. Гиёҳлар ердан бош кўтариб атроф ям-яшиллашмоқда. Ана шу дамларда Бобурда бир кун танҳо ўзи қолиш,

қув-қувлардан ҳоли бир дамда ҳузурланиш истаги пайдо бўлди. Ҳаётнинг ажаблиги уни ўйлантирар, ёш бўлсада, тирликлик ҳақида мушоҳадаларга толар, Яратган ўзи ҳар нарсага қодирлигига ёш қалбида ишонч мустаҳкам эди. Ёлғиз ўзи эрталаб, қуёш энди заррин нурларини бепоён оламга соча бошлаганда, салқин ҳавога тўйина-тўйина оқ отини елдириб бориб Андароб сувидан ўтди. Души ерларига қараб юрди. Узоқдан кўриниб турган улкан, ёлғиз чинор сари отини бурди. Чинор остига бориб отдан тушди. Оқ тулпори сувлигини тортиб эгарига боғладида, чинор тагига бориб унга суяниб ўтирди. Ҳали замон бу ерга жигарлари Жаҳонгир мирзо, Носир мирзо ва бошқа ҳамроҳлар келадилар. Хисравшоҳни қабул қилиш маросими бўлади. Унгача Бобур бир фурсат бўлсада эркин нафас олишни, бу бесамар дунёнинг ташвишларидан осуда лаҳзалик ҳузурланишни ихтиёр этди.

- Устидаги энгил чакмонини ечиб чинор тагига борди. Яқиндагина қишдан чиққан заҳ, ҳали нами кетмаган ердаги гиёҳлар сал-пал бош кўтарибди. Шаҳзода ерга тўғридан-тўғри ўтиришни ўзига маъқул кўрмади. Чакмонини тўшади ва устига чордона қурди. Чинорга суяниб кўзларини узоқ юмди. Майин ҳаво жонига ҳузур бағишларди. Кейин кўзини очиб атрофга боқди. У ўтирган жой шу атрофда энг баланд жой бўлиб, чинор шу дўмликда бўй чўзганди. Узоқларга ястаниб кетган қирлар ва унинг этагидаги дарахтзорлар кўркам. Бегубор осмоннинг этакларида ҳамда Бобур шоҳ ўтирган жойнинг нақд тепасида оқ ва кулранг булутлар сузиб юрибди. Узоқларда чуғурлашаётган қушларнинг сокин хонишлари қулоққа чалинади. Табиатнинг кенглик ва хотиржамлик бағридаги сеҳрбахш бу эрталабки сукунати уни бутунлай ўзига ром қилганди. У шу дақиқаларда ҳузурланарди. Шу билан бирга суяниб ўтиргани улкан чинор унинг ёш вужудига қувват бағишлаётгандай эди. Аллоҳнинг қудрати билан содир бўлаётган бу ҳолатларга у самимиятга тўла бегубор юрагидан шукроналик келтирди. Ҳали замон содир бўлиши мумкин бўлган ҳодисаларни таҳминлаб мулоҳазаларга бе-

рилди. Голиблик энди Хисравшоҳни тарк этаётганди. Мирзонинг подшоҳзодалиги қўл келмоқда эди. Шунинг учун ҳам Хисравшоҳнинг навкарлари аллақачон унга келиб қўшилишга ҳайрихоҳликларини маълум қилишганди. Энди ишлар албатта тамойилга биноан бажарилиши керак. Қани, буниси ҳам бўлиб ўтсин-чи?! Қолганига яна таваккал Аллоҳ. Ўзи бор қўллаб қувватлагувчи...

Бобур шу ўйлар билан узоқларга тикилиб ўтираркан чакмонининг енгларини бош тарафига тўғрилаб тузатиб чиғаноғи-тирсагига ёнбошлади. Бошини кафтига қўйиб оёқларини чўзаркан яқиндагина хаёлларидан ўтган ўйларини эслади. Ўшанда у кетма-кет мағлубиятларга учрай-учрай кўп тушкунликка тушиб қолган эди. Болалигидан орзу қилгани Хитой тарафларга бош олиб кетишни ўйлай бошлаганди. Чунки саргардонлик, қўнимсизлик, яланг, дашту биёбонларда ҳузурҳаловатни билмай яшаб юриш жонига теккан эди. Қолаверса, бобоси Темур Ҳазратлари интилган Хитойга бориш ҳаваси унинг болалик орзуси эди. Салтанат иштиёқи ва бошқа боғланишлар бунга монетьлик қиларди. Салтанат эса энди буткул қўлидан кетган эди. Онаси ўтиб кетганди ва иниларига суяниб қолганди. Энди эса монетьликлар йўқ, ҳар хил сабаблар даф бўлганди. Шунинг учун бу ўйларни Хожа Абдулмакорим ёрдамида хон тоғасига етказмоқчи ҳам бўлади. Лекин яна ўйла-ниб қолади. Ахир кичик хон тоғаси билан туғилибдики, ҳали учрашмаган, ҳатто кўришмаган бўлса. Қандай қилиб унга бу фикрни айта олади ахир. Аммо яхши бўларди. Ўз жилови ўзининг қўлида. Хоҳлаган тарафига қараб кетса бўлаверади. Онасига ҳам бу ҳақда гапиролмайди. Унга умидворлик қилиб юрган ён-веридагиларга айтолмайди. Қандай айтсин. Улар учун унинг Хитойга қараб кетишининг ҳеч бир қизиги йўқ. Улар учун салтанат эгалланса, қўлларига молу давлат кирса. Шу уларни қизиқтирган нарса. Хожа Абдулмакорим Шоҳбегимга ва хон тоғамга бу ўйларимни айтса, улар нима деб ўйларкин. Кўнгилларига яна эҳтимол, ҳар хил гаплар келар. Эътибор топа олмагани учун шундай қияпти деб ўйлармикан...

Бобур оғир вазиятнинг шундай чигал гирдобиди қолганди ўшанда. Бундай бўлишига сабаб, Шайбонийхондек ғаним ҳамма тарафдан кучайиб, бу яқин атрофда ягона кучли ҳукрон бўлиб бораётганди.

У чинор тагида узоқ ўтирди. Танҳолик беором кечмишларига малҳам бўлаётганди. От устида кечаю кундуз беором юришлар унинг руҳиятини толиқтирганди. У энди ором топгандай эди. Қалбиди уйғониб келаётган баҳор таровати жозиба кашф этган, шаҳзода энди ҳар қачонгидан хотиржам эди. У ҳузурланиб ўтираркан, бу орада қуёш анча кўтарилди. Икки ош пишими оралиғида фурсат ўтди. Шундан сўнг Мирзолар келишиб, Бобур шоҳнинг икки ён тарафидан жой олдилар. Худди шу дақиқаларда чап тарафда Хисравшоҳ кўринди. У ҳашамат ва дабдабалар билан кўплаб кишилар ҳамроҳлигида келганди. У қанчалик дабдаба билан келмасин бари бир кайфияти синиқлиги сезилиб турарди.

Раби ул-аввал ойининг ўртаси эди. Хисравшоҳ қоида ва таомилга биноан узоқда тўхтади. Отдан тушди. Бобур мирзо олдига келиб уч марта эгилиб таъзим қилди.

Одамлари орасига қайтиб яна уч карра эгилди. Бобур ҳолаҳвол сўраган бўлди. Шаҳзода одамлари Хисравшоҳнинг ташрифига одоб ва таомил юзасидан унга тортиқ тортдилар. Хисравшоҳ яна бир марта шаҳзодага қуллик қилди. Бу иззат-икром учун эҳтиром маъносидаги таъзим қилиш эди. Бу таъзимини у шаҳзоданинг жигарлари-инилари Жаҳонгир Мирзо ва Носир Мирзоларга ҳам қилди.

Қари, семиз ва бесўнақай доим керилиб ҳукмдорлик таъма қилиб юрган, аммо султон бўлиш учун бирор марта ҳам ўз номига хутба ўқитмаган, мартабага эришолмаган бу кимсанинг бачкана қилиқлари Бобурнинг ғашини келтирарди. Унинг бу хил йигирма марталаб таъзим қилишлари Хисравшоҳни толиқтираёзган эди. У ёққа, бу ёққа жилпанглаб бориб келишлардан хориган саркарда йиқилиб тушишга сал қолаётган эди. Кеккайиб юрганлари, кўп йиллар беклик таъма қилганлари шу дақиқада бурнидан чиқаёзганди. Бобур унинг

руҳида, жисми онндаги бу ҳолатни билиб турсада атайин "ўлиб кета" деган маънода тек қўйиб берди. Бўлмади. Қараса чол хароб бўлмоқда. Раҳми келди. Унга ич-ичидан ачинди ва ўтиришга буюрди:

— Етар! Ўтирсунлар!

Хисравшоҳ бориб ўз жойига ўтирди. Қизаринқираган юзидан ҳаво иссиқ бўлмаса ҳам тер оқарди. Бу истаган пайтида номардлик қила оладиган, ҳамма вақт ҳаромхўрликдан ҳазар қилмайдиган бемаза ва вайсақи инсон шаҳзодани ҳали ўзи ичдан тан олмаган бўлсада, навкарлари аллақачон Мирзога келиб қўшилиб бўлган эди. Чунки уларнинг умиди шаҳзодадан эди. Улар шаҳзодага келиб қўшилишса зафар қозонишларига, пароканда, хароб ҳаётлари яхшиланишига ақллари аллақачон етиб бўлганди. Шунинг учун улар тўп-тўп бўлиб Бобур Мирзога келиб қўшилишаётгани боис. Хисравшоҳ эса иложсиз эди.

У аллақачон қўшинни бошқара олмай қолганди. Аскарлар орасида тартибсизлик кучайганди. Интизом издан чиққанди. Шунинг учун Хисравшоҳ ўзи истамасада Бобурга, ёш шаҳзодага қитмири, қаллоб бу кекса инсон мулозамат қилаётган эди.

Бобур шу ҳолатда хароб бўлган бу инсоннинг подшоҳликка муносиб бўлмасада, ўзича подшоҳлик қилиб юргани, оқибатда барча йигитлари олдида хўрланган кимсанинг кўнглини кўтармоқчи бўлди. Унинг ёш қалби кекса бу кимсага нисбатан ачинди. Унга далда бермоқчи бўлди. Яхши гаплар гапирди. Келажакда ҳаммаси изга тушиб кетишини айтди. Лекин шаҳзодани яхши маънодаги таскин берувчи бу сўзларига у шундай жавоб қилди:

— Навкарлар тўрт маротаба айнан шундай мендан айрилишган, яна қайтиб келишган...

Бобур ғаразгўйлик билан айтилаётган бу гапнинг тагида қандай маъно борлигини билди. Лекин индамади. Сабаби, бу вайсақи аламидан шундай деяётганини билиб турарди.

Эртасига пешиндан то кечқурунгача Хисравшоҳ қошида ҳеч ким қолмади. Ҳамма қўшин Бобурга келиб қўшилиб

бўлди. Бир ярим кун ичида урушсиз, талошсиз бир томчи қон тўкилмасдан Хисравшоҳ шаҳзода Бобурга таслим бўлганди. Бу Аллоҳнинг икки юз, икки юз эллик кишилиқ одамларга эга бўлган оғир машаққатлар исканжасида қолган Бобур Мирзога яна бир инояти эди. У беихтиёр шу сўзларни пичирлаб ўзига ўзи такрорлади:

— Эй Худойим, Сен кимни хоҳласанг шунга ҳукмронлик берасан. Сен кимдан хоҳласанг ўшандан ҳукмронликни тортиб оласан. Кимни хоҳласанг азиз қиласан, кимни хоҳласанг хор. Ҳар бир нарсага қодирсан Аллоҳим!..

Бобур бир кунда ўттиз минг навқарга эга бўлди. Ғойибдан бахт кулиб боқаётганди. У энди Қобулга қараб юришни юрагига мустақкам мақсад қилиб тугиб қўйди. Унинг мақсад уфқлари энди ёриша бошлади.

Шу билан бирга Бобур Мирзо Хисравшоҳнинг ким эканлигини ҳам ўйлай кетди. У ҳақда эшитганларини эслади. Қирқ уч ёшида қўққисдан касалликка чалиниб вафот этган Султон Маҳмуднинг эътиборли бу амири Амударёдан то Ҳиндукуш тоғигача бўлган вилоятларни бошқарган эди. Золимлиги ҳаддан зиёд эди. Навқарларидан бири бир кишининг хотинини тортиб олади. Хотиннинг эри унга арз қилади. Хисравшоҳ арз қилганга жавоб қилиб: "Бир неча йил сен билан бўлган энди бир неча кун у билан бўлсин", дейди. Шариатни ҳурмат қилмайдиган аҳлоқсиз бадбахтнинг ифлос одамлиги шу эди. Энг ёмони Султон Маҳмуд ўғилларининг бирини ўлдириб, бирининг кўзига тиг ургани-чи. Шунинг учун ҳам у Тангри олдида осий, халқ олдида бадном эди. Бобур уни шундай деб биларди. Ана шунинг учун ҳам у кейинчалик "Бобурнома" асарида у ҳақда, "ҳар ким Хисравшоҳнинг қилғилиғини эшитса, лаънатлар айтсин! Бу воқеани эшитиб лаънатламаган киши ҳам лаънатга сазовор бўлсин!" дея ёзган эди. Тоғасининг фарзандларига юрак-юракдан ачиниш шу гапларни айтган эди. Подшоҳликка ҳақ-ҳуқуқи бўлмасида подшоҳ бўлишни орзу қилган бу бадбахт унинг қаршисида, энди таслим бўлиб турибди.

Аҳдга биноан Бобур Хисравшоҳга рухсат берди. Хисравшоҳни озод қилиб фармон бердики, "кучи етганча нарсаларини олсин. Кетсин".

Бу илтифотдан боши осмонга етган кекса, тулак Хисравшоҳ уч-тўрт қатор хачир ва туяда бор жавоҳир бойликларини, олтин, кумуш ва нафис нарсаларни олиб Ғўрий ва Даҳона йўли орқали Хуросонга қараб хос одамлари билан жўнаб кетди. Бобур эса Души ерларидан кўчиб, Қобулга бориш ниятида Хожи Зайд мавзесига келиб тушди. Бобурнинг Души ерларидан кўчганини эшитган Ҳамзабий манғит бу ерларга бостириб келди. Кўп бесарамжонликлар содир этди. Тинч аҳолини толон-тарож этди. Бобур Ҳамзабийга қарши шошилинч Саййид Қосим эшик оға ва Аҳмад Қосимга қўшиб йигитларини юборди. Улар Души ерларидан талончиларни қувиб, исботи учун бир неча бош кесиб олиб келдилар. Йўлга тушилди. Кечаси билан йўл юрилди. Олдинда йўл бошловчилар олд ва орқа томонида хос одамлари орасида шаҳзода Бобур. У оқ, ўйноқи тулпорда. Тонг вақти. Улар энди Ҳубён довони тепасида. Осмон тип-тиниқ. Ҳаво мусаффо. Шаҳзода чуқур-чуқур, энтикиб нафас олади. У сипқориб олаётган, беғубор, муздек ҳаво вужудига ҳузур бағишлайди. Атрофда ҳали қорайиб турган унгурларга назар соларкан, беихтиёр осмонга боқади. Осмонда туни билан жимирлаб чиққан юлдузлар аллақачон қаёққадир ғойиб бўлган. Кимдир сочилиб кетган тиниқ, нурли шиша синиқчаларини кафтига кириб кетишидан ҳадиксираб дадил сидириб ташлагандай. Фақат бир дона, ёрқин шиша синиқчаси кўк тоқининг Бобурга яқин кўриниб турган жойида порлаб турарди. Шаҳзода уни илгари сира кўрган эмас эди. Биринчи бор кўриши эди. Аммо китоблардан у ҳақда ўқиган эди. Озми кўпми бу юлдуз ҳақида маълумотга эга эди. Жануб тарафнинг пастаида порлаб турган ёруғ юлдузга қараб:

— Шу Суҳайл эмасму?!-деди.

— Суҳайлдир, -деди қора тўриқда Бобурга ёндош кетаётган Боқи Чағониёний ва шаҳзоданинг тонгги кайфиятини кўтариш учун форсий байт ўқиди:

*Сен Суҳайлсан, қайда балқиб, қайда норлайсан агар,
Кўзларинг ҳар кимга тушса, бўлди давлатдан нишон.*

Бобурнинг чеҳраси ёришди. Голибликнинг иккинчи куни-ни Суҳайлийни кўриш билан бошлаётганидан у ич-ичидан қувонди. Ҳақиқатдан ҳам бу ёруғ юлдузни кўриш, тонгни у билан қаршилаш байтда айтилганидек "давлатдан нишон" эди. Шунинг учун шаҳзода қувноқ, жарангдор овозда деди:

— Буни Суҳайли-Яманий ҳам дейдилар. Ямандан бунданда ёрқин кўрингани учун.

— Тўппа-тўғри Ҳазрати Олийлари. Топиб айтдилар. У ростдан ҳам Суҳайли-Яманий. Боқи Чағониёний Бобурга назар солди. Бу билан у подшоҳнинг кайфиятини билди. Қарадики унинг юзидаги ёруғликда ажиб бир мамнунлик ифодаси сезилиб турарди. Шу билан бирга Боқи ҳамроҳ бўлиб юриб кузатгани бу инсонда доимий хотиржамлик кўриниб турарди. Боқи бу ҳолатни ва бу юлдуз Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзо юлдузи эканлигини ичдан тан олгиси келмасада, тақдири азал уни ўзи порлатиб қўйганди. Бобур Мирзо қалби буни идрок қилаётган эди. У араблардаги "Инсон тадбир қилади, Аллоҳ тақдир қилади", деган мақолни яхши биларди.

Отлиқлар пастликка қараб юра бошладилар. Қайсидир тарафдан тоғнинг муздек шамоли келди. Тонгнинг бир оз этни жунжиктирувчи шабадаси чапдан эсмоқда. Отлар қулоқларини ўйнатиб бошларини силкитади. Бу ҳолат тепадан пастга қараб тушиб бориш анча машаққат эканлигининг белгиси эди. Суворийлар ҳушёр тортдилар.

Қуёш найза бўйи кўтарилганда отлиқлар Санжид дараси этагига келиб тушдилар. Энди хордиқ чиқариб олиш, яна олис йўл юришга ҳозирлик кўриш имкони туғилган эди.

ДОВОНДА

Лангаридаги кенгашда Қосимбек ўжарлик қилди. Агар у ўжарлик қилмаганида бу йўлга юрилмаган бўларди. Қизиқ, Қосимбек ўзи зўр йиғит, доим Бобурнинг шаъни учун кура-

шиб келади. Садоқатли бек бўлишига қарамай бир оз қайсарлиги ҳам бор. Шунақа, бекларнинг ўзига хос феъл атворлари. Бири бир сўзлик, ўжар шу билан бирга мард бўлса, кўпчилиги субутсиз, қайси томонда озгина манфаат бўлса ўша ёққа қараб кетаверадилар. Бобур бундайларни жуда кўп кўряпти. Қосимбек эса бари бир бошқача. Ана қор тепалашидан ҳам унинг кимлиги билиниб турибди. Оқ кўнгил, шу билан бирга оқил инсон. Ҳаракатлари буни ифодаламоқда.

Бобур секин Қосимбекка назар солди. У жон-жаҳди билан қор тепарди. Нигоҳи депсаётган қорда эди. Ҳижолатдан кўзини ердан олмасди. Чунки ҳамма қийинчилик унинг туйфайли бўлиб қолган эди гўё. Бобур аслида қишни Ҳирот ёки Ҳирот атрофида ўтказиш ниятида эди. Бурундукбек ва Зуннубеклар "шу ерда қишланг", деганлари билан қишлов ери ва қишламоқ анжомларидан унга ёрдам қилишмади. Бобур эса очиқ ошқора айтгани, тўғрироғи айтиб деб талаб қилгани ботинмади. Тортинди. Зарурат бўлдики, у қишлов баҳонаси билан шаъбан ойининг еттисида Ҳиротни тарк этди. Қўшимча куч тўплаш учун кетган йигитлари келиб қўшилишини кута-кута ҳар юртда бир кун икки кундан тўхтаб йўл босишди. Кутиб бориш шу даражага етдики, Лангариди рамазон ойи яқинлашиб қолганди.

Шу билан бирга Бобур Қобулдан ҳавотирда эди. Қобулга тезроқ бориш ўйи ҳам йўқ эмасди. Ана шунинг учун Лангариди Қобулга қайси йўл билан бориш хусусида кенгашилди. Бобур ва яна аксари одамлар ҳозир қиш, тоғ йўли кўп ҳавотирли, қийинчиликлар кўп бўлади. Қандаҳор йўли бир оз узоқ бўлса ҳам беҳавотир эди.

Қорнинг қалинлиги шу ерда ҳам билиниб турибди, деган мулоҳазаларни айтишди. Қосимбек эса, "йўқ", - деди.

— Қандаҳор йўли йироқ. Шу тоғ йўли яқинми, шу йўл билан борамиз. Бобур эса унинг бу таклифини ошиқча қайтармади. Индамай қўя қолди. У "йўқ", деса бўларди. Қосимбек таклифига қарши турмади. "Кўпчилик келишиб олишсин", - деди холос. «Шунда адолатли бўлади», деб ўйладими

билиб бўлмайди. Подшоҳнинг индамай турганини кўришиб бошқалар ҳам "демак, ўзлари рози", деган андишага бо-ришди шекилли, ҳамма жим қолди. Қосимбек айтгани бўлди.

Қор Чахчарон ерларидаёқ отнинг тиззасидан юқорида эди. Мана энди унинг қорнига тегай-тегай деяпти.

Ҳа, Қосимбекнинг талаби билан Қандаҳор йўли қолиб, тоғ йўлига юрилди. Ана у хижолатда, хижолатлиги ҳар бир ҳаракатида сезилиб турибди. Ўзи ўғиллари билан қор тепиб, йўл очиб боряпти. Қор шу қадар қалинлашиб кетдики, ҳатто йўл маълум бўлмай қолди. Қайси йўл қайси қоя билиб бўлмасди. Қоя тепасига юриб кетилса, жарликка қулаб кетиш ҳеч гапмасди. Жарликка қулаш эса, ўлим дегани эди. Шунинг учун ҳаракат қилиш оғирлашди. Энди юриб бўлмай қолди. Бир қадам ҳам олдинга силжишнинг иложи йўқ эди. Ҳамма тўхтаб қолди.

Бобур сара, бақувват йигитлардан ажратди. Уларга пастга тушиб йўл бошловчи олиб келишларини буюрди. Йўл бошловчи олиб келгани пастга қараб кетганлар келгунча, уч кун тўхталган жойдан қўзғолишнинг иложи бўлмади. Туриб қолинди. Йигитлар қиш куни бўлгани учунми яхши йўлбошловчи топиб келишолмади. Бобур яна таваккал қилди. Олдинга қараб юришга буюрди. Машаққат, ташвиш ҳаддан зиёд ортди. Бир неча кун шундай зайлда юрилди. Бобур ҳали ёш умрида бундай машаққат тортмаган эди. Азоблар, қийинчиликлар унинг эҳтиросли қалбида шеърӣ исён бўлиб жангларди. Одамларнинг қийналиши ўзининг руҳӣ изтироблари қўшилиб ғазалга айланганди.

Чархнинг мен кўрмаган эсабру жафоси қолдимۇ?

Хаста кўнглим чекмаган дарду балоси қолдимۇ?

Унинг кўнгли қорлар маскани тоғлар бағрида хаста эди. Ҳамроҳларининг азоблари, хижолатдан мардона ишлаётган Қосимбек ва бошқаларнинг тортаётган машаққатлари шоир ва шоҳ Бобур юрагини шикаста қилган эди. Бу матлаъ нафақат Бобур балки, Қосимбекка бағишлаб шоҳ ва шоир томонидан унинг учун ёзилган байти эди.

Тоғ оралаб, кимсасиз оппоқ ҳудудлар ичра қор тепиб бо-риш бир ҳафтага яқин давом этди. Кунда бир-бир ярим шаъ-рий ортиқ масофа юрилса юрилардию, илдамлашнинг ило-жи йўқ эди. Қор тепувчилар кўпчилик эмас эди. Қалин қор-лар ичида фақат эҳтиёткорлик сақланарди. Қор тепувчилар ўн-ўн беш киши бўлиб улар ҳар кун иккига бўлин-ганда алмашиб туриларди. Фақат Бобур ва Қосимбек алмаш-мас эдилар. Улар доимий қор тепувчилар эди. Шу алмаш-мовчилар Қосимбекнинг икки ўғли Тангриберди ва Қамбар Али билан яна икки навқари ҳам эди. Улар доим олдинда уловсиз, пиёда уюм-уюм қорни тепалаб уч-тўрт киши сиг-адиган кенгликда қор тепалашар, ортадагилар мана шу ора-ликдан ўтиб борарди. Қор тепувчилар ҳар қадам босганда белигача, баъзан кўксигача қорга кўмилиб кетарди. Шун-дай ҳолатда қор тепалашга тушарди. Олдидаги одам ҳолдан тойганда унинг ўрнига иккинчи бир одам ўтар, у ҳам кўксигача ботиб турган қорни тепалар, йўл очган бўлар, бир икки қадам силжилар, иш шу зайлда давом этарди. Одамлар ал-машилиб алмашилиб ўн ўн-бештаси қор тепиб бўлгач, ун-дан сўнг бўш отни олдинга етаклаш имкони бўларди. Бўш от ҳам узангисигача, қорнигача қорга ботиб ўн ўн беш қадам юргач чарчаб тўхтаб қоларди. Бир от тўхтадим, уни четга тортиларди. Кейин бошқа бир бўш отни олдинга тортишга тўғри келарди. Мана шу тарзда ўн ўн-беш кишининг отла-ригина олдинга силжирди. Қор тепувчилар шу тарзда ол-динга силжиганларидан кейин қолган барча йигитлар ва Бобур тили билан айтилганда бек аталганлар отларидан ҳам тушмай тайёр тепилган ва босилган йўлга кириб бошлари қуйи солинган бир ҳолатда қор тепувчиларга эргашиб кели-шарди. Вазият шундай эдики, ҳамма ўзи билан ўзи эди. Одамларнинг фикри ёди биргина сабр қилиш, эсон-омон атрофда уюлиб ётган сукунатга ошно бўлиб қолган улкан, ҳадсиз қорлар уюмидан чиқиб олиш эди.

Шу усулда йўл қила қила Инжукондан ўтилиб, уч-тўрт кун деганда Заррин довонининг тубига "Ҳаволи Қутий",

деган горга келинди. Бобур бу горнинг Ҳаволи Қутий дейи-лишини Қосимбекдан эшитганди. Айтишларича, ерли аҳоли тоғ бағридаги гор ва ковакларни ҳавол дейишаркан. Бу жойларда гор ва коваклар кўплигидан Ҳаволи Қутий дейиларкан. Олдиндагилар ҳали кун ёруғ пайти шу манзилга етиб келишди. Бу вақтда ҳавонинг важоҳати ўзгарганди. Осмон қорамтир тусга кирганди. Шамол кўзгаларди. Кун ниҳоятда қисқа эди. Олдидагилар ёруғда гор олдига етиб келишган бўлса, қолганлар намозшом, то ҳуфтон намозигача аста-аста етиб келдилар. Қолганлар эса тўхташга мажбур бўлишди. Сабаби, тунда қор бўрони авжига чиқди. Одамлар ўлим ваҳимасида қолишди. Чунки қаттиқ шамол гувиллар, қор ёғиши кучайганди. Ҳамма жиддий қиёфада. Ора-сира зарур бўлгандагина сўзлашилларди. Гоҳ-гоҳида "Ё Рабби, ўз паноҳингда асра!", деган нидолар беихтиёр айтиларди. Ҳамма ўзини Яратган Аллоҳ ихтиёрига бериб қўйганди.

Гор олдига борилганда Бобур қўлига курак олди. Қор курашга киришди. Оппоқ қор уюмларини кесиб-кесиб четга иргита бошлади. Кўкрагигача чуқурликда қазиб кураса ҳам курак ерга етмас эди. Қор ана шунақа қалин ёққанди. Унинг кавлаб қазиган жойи бир оз шамолдан, қор бўронидан пана бўлди. У шу жойга жойланди. Мулозимлари "Гор ичига киринг, - ҳар ҳолда у жой бу ердан дуруст", дейишса-да у кўнмади. "Кўпчилик қор ичида, бўронда қолган бўлса, иссиқ жойда истироҳатда ўтирай деб гор ичига кириб олайми? Ҳамма машаққат ва ваҳимада бўлса, мен роҳат-фароҳатда бўлсам яхшимасдир", деган мулоҳазалар уни чулғаб олганди. Бу мурувват ва ҳамжиҳатликка кирмас, деб ўйларди у. "Одамлар нима бўлса мен ҳам бўлайин, ташвиш тортса бирга тортай. Кейин "Дўстлар билан бирга бўлган ўлим", тўйдир деган форсий мақолни эсларди. У қор қуюнида, ўзи қазиган чуқурда хуфтон намозигача танҳо ўтираркан, тез ёғаётган қорга қараб-қараб қўярди. Дилида "Эй Аллоҳ, бандаларингни паноҳингда асра", дерди. У энгашиб ўтиргани учун шу қисқа фурсат ичида орқаси, қулоқлари, боши устига тўрт энликдан юқори қор ёғиб улгурган эди.

Намоз пайти ғор ичини қузатганлар ўтирган жойида на-
мозини адо қилган подшоҳга:

— Ғор ичи жуда кенг экан, унда ҳаммага етарли жой
бор, деб айтишди. Бобур устидаги қорларни силкиб, ғор ичи-
га кирди. Ростдан ҳам горнинг ичи кенг эди. У ташқарида
қолган йигитларни ҳам ичкари киришга буюрди. Имкони
борича қирқ-элликдан зиёд киши фароғатли жойга жойланди.
Ҳамма ўринларини топгач, овқатланиш тараддудига туш-
дилар. Ким қуритилган эт, нон, қовурдоқ нимайки бўлса
баҳам кўришга киришилди. Одамлар ташқарида қаттиқ
совуқ, қор ва бўрон бўлишига қарамай, ғор ичида жиндак-
кина иссиқ хатарсизлик ва фароғат топа бошлашди.

Биров ўтирган жойда, биров ёнбошлаб уйқуга кетди. Бо-
бур ҳам қачон кўзи илинганини эслолмай қолди. Саҳарга
яқин туш кўрди. Тушида Қосимбек, унга пичоқ тақдим этар-
миш. Пичоқни кўлига олиб унинг тиғига тирноғини юрги-
зиб кўриб "чархлаш керак" дермиш. Кейин баланд бино қури-
лаётган жойда юрармиш. Усталар ҳали битмаган пишиқ гиш-
тли бу бино устига тўсин ташлармишлар. Ёнма-ён ташланган
икки тўсин устига кимлардир янги чўғдай қип-қизил ги-
ламни ташлаб, "Қани ҳазрат, ўтсунлар," -деб Бобурни так-
лиф этармишлар.

Юраги ҳаяжондан ҳаприққан Бобур уйғониб кетди.
Кўрган тушини мулоҳаза қилган бўлди. Тиғ ва чўғдай ги-
ламни яхшилик аломати деб тушунди. Ғорнинг оғзи ёри-
шиб қолганди. Таҳорат олиб бомдод намозни ўқиш хаёли
билан ташқарига чиқди. Йигитлар қор тепишга киришган
эди. У ғордан чиққанда маълум бўлдики, қор ва бўрон тин-
маган эди. Қаттиқ изғирин шамол кечаги зайл давом этар,
қор ҳамон бўралаб ёғарди. Аммо одамларнинг озгина дам
олганликлари уларда яна тезроқ йўлга отланиш, иложи бўлса
бу совуқ ва кўз очирмас бўронни ортда қолдириб илгарилаб
кетишга ундаб турди. Яна ҳар кунгидай қор тепиб, йўл ясаб
олдинга юриш бошланди. Йўл қир бўйлаб, юқорилаб кет-
ганди. Тепада очиқ жойда изғирин қаттиқ бўлишини би-

лишгани учун йўловчилар энди Заррин довонининг юқорисига қараб эмас, дара ичига пастлик сари йўл солишди. Довоннинг пастига етганда кун кеч бўлди. Улар дара оғзидаёқ тўхташди. Кеч тушиши билан совуқ ҳам авжига чиқди. Тун кўп машаққат ва уқубатлар билан ўтказилди. Шу кеч кўпчиликнинг қўл оёқларини совуқ олди. Бунинг ҳам имкони борича чораси кўрилди. Кетаётган томонлари йўл эмаслигини била туриб йўловчилар таваккал қилиб яна йўлга тушдилар. Баланд-паст ерлардан юрилди. Улар кун бўйи шундай юришиб намозшом пайти даранинг оғзидан чиқишди.

Катта қалин қор тушган пайтларда бу довондан ҳали ҳеч бир одам ўтганини бирор кимса эслолмайди. Бу хатарли довондан қор-бўрон бўлаётган дамда ўтиб олиш ҳеч кимга насиб қилмаганди. Бобур бошлиқ суворийларгина бунга мурассар бўлдилар. Сафидан бирорта навкар нобуд бўлмай довондан ўтиб олганликлари уларнинг омади эди. Қолаверса, қалин қор ҳам уларни ўлимдан асраб қолганди. Бўлмаса қояли баланд-паст ерлардан отда ўтишда албатта навкарларнинг нобуд бўлиши, от ва туяларнинг қирилиш эҳтимоли ҳам йўқ эмасди. Бу ҳам бўлса подшоҳ Бобурга омад кулиб боқаётганидан дарак эди гўё.

Суворийлар Бомиён, Шибарту довонлари, Жангалакдан ўтиб Қобулга яқинлашдилар. Шундан хабар келдики, Бобур Ҳиротга кетганидан кейин Ҳусайн Мирзо дуғлат Султон Санжар барлослар Мирзохонни подшоҳ қилишиб, Қобулни қамал этишган. Ҳукмронлик Мирзохон қўлига ўтган. Қобулда қолган Бобур тарафдорлари иложсиз қолади. Бобур ҳали рамазон ойи бошланмай Ҳиротдалик вақтидаёқ буни юраги сезган эди. "Қобул қўлдан чиқди," деб хавотир тортганди. Худди шу хавотирда бўлган дамларида Бобур Ҳиротда подшоҳлар зиёфатларида эди. У йигирма кундан ортиқ Ҳиротда Бадиуззамон ва Музаффар Мирзолар меҳмони бўлиб, иззат-ҳурматда юрсада, Қобулда "Бобур Мирзони подшоҳлар тутишиб Ихтиёриддин қалъасига қамаптилар", дейилган фитна гаплар тарқатилган ва Қобулни эгаллаш

мақсадида шундай қилинганди. У давр шундай фитна-фасодлар даври эди. Бобур буну тушунарди ва Қобулдан ҳавотирда бўлган эди. Мана энди у Қобулни қайта қўлга кириштириш мақсадида қўшинини тартибга солиб, тайёргарлик кўриб турибди. Шу билан бирга у Қобулда турган тарафдорларига хат юбориб "Биз бу томондан боргач, сиз ичкаридан чиқиб қўлингиздан келганча ёрдам ҳаракатини қилинглар", дея келишув мактубини ёздириб, уни Муҳаммад Андижоний деган хос кишисидан жўнатади. Мақсад кучларни бирлаштириш эди.

Қобулга ҳужум бошланади. Ҳаммаси келишилган тартибда амалга оширилади. Бобур суворийлари мардона жанг қилишиб ёвни қочиришади. Унинг ўзи эса Мирзохон ўтирган Чорбоққа кириб боради. Ортида Аҳмад Юсуф эди. Чорбоғнинг эшигидан Қобулда соқчи даста бошлиғи мансабига Бобур ўзи тайинлаган Дўст Сарипулий қилич яланғочлаб кириб келарди. Унинг вазоҳати бузуқ эди. Пиёда эди. Бобур ҳам пиёда эди. У нимагадир подшоҳни танимаётган эди. Кўзига қоронғулик тўлганми, устига бостириб келарди. Бобур "Ҳай Дўст, ҳай Дўст" деб қичқирди. Бобур бошида фақат салла эди. Дубулға киймаганди. Аҳмад Юсуф ҳам Бобур ортида турганча "Дўст"лаб бақирди. Сарипулий Бобурни танимай қолганди. Ойлаб қор, совуқда юрганидан юзи ўзгариб кетганмиди, билиб бўлмасди. Дўст бу урушда шу қадар ғазабга тўлгандики, подшоҳнинг яланг билагига қараб қилич солиб юборади. Аллоҳ сақлади. Қил учича зарар етмади. Бобур тилида шу фурсатда "ўзингга таваккал қилдим Аллоҳим", деган дуо эди. Тангри таоло фалокатни даф этди. У омон қолди.

Мирзохон чорбоғдан нари жуфтакни ростлаганди. Уни йигитлар Қарғабулоқ қирларидан тутиб келади. Бу вақтда Бобур девонхонада ўтирганди. Мирзохонни Бобурга рўбарў қилишади. Унинг ранги қув ўчган, қўрқув вужудини қамраб олганди. Подшоҳ унга тикилиб туриб деди:

— Кел, кўришайлик.

У эгилди. Қадамлари ўзига бўйсунмасди. Шоҳга яқин келгунча икки марта йиқилди. Кўришгандан сўнг Бобур уни ёнига ўтказди. Мирзохондаги ваҳимани кетказиш учун шарбат келтиришларини айтди. Шарбатни Бобур аввал ўзи ичди, сўнг унга тутди ва:

— Ҳозирча эгачингникида бўлиб турасан, - деди.

Бир ҳафтадан кейин Бобур уни Хуросонга жўнатиб юборди. У бу билан ўша даврнинг энг мураккаб вазиятига нисбатан эҳтиёт чораларини кўрган эди.

Боғи Биҳиштдан қочган, туғишган холасининг куёви (у "Бобурнома"да поччам дейишга ҳам тили бормаган арзимас кимса бўлгани учун). Қобулни Бобурдан тортиб олишда фитнанинг бошида турган Муҳаммад Ҳусайнни ҳам гуноҳидан ўтади. Лекин у Бобурнинг катта рақиби Шайбонийхон ҳузурига бориб, Бобурни ғийбатлар этиб ва Бобур устидан бир дунё шикоятлар қилади. Шунинг учун Бобур ўша асаридан оз фурсат ўтмай «Шайбонийхоннинг ўзиёқ, уни ўлдириб жазосига етказди» деб ёзади. Балки шоҳ ва шоир Бобурнинг "Ҳар кимки ёмон бўлса жазо топқусидир", сатрлари шундай воқеаларнинг бевосита гувоҳи бўлганида ёзилгандир. Рост, шундай бўлган бўлиши мумкин.

Бобур юртни тинчлантириб, ишларни тартибга солиб қўйгунча баҳор ҳам келиб қолди. Баҳор нафаси Бобурга сайр иштиёқини берди. Бир куни у буюрдики, "Бир сайр этайлик, атроф тамошосини қилиб қайтайлик". Шоҳнинг ҳукми ҳукм. Яқин одамлари, мулозимлар, тегишли соқчилар қуршовида шоҳ Бобур сайрга чиқди. Барон, Чоштуба ва Гулбахор тоғ этаклари сари юрилди. Гиёҳлар бош кўтарган, чароғон қуёш нурлари қоялар тоғ-тошларга тутшиб ётган кенгликлар нурли товланади. Лолаларни айтмайсизми? Бу лолалар шу қадар турли-туман эдики, Бобур ҳамроҳларидан бирига уларнинг турларини санашни буюради. Ҳисоблашишса лолалар ўттиз тўрт нав экан. Бобур узоқ айланиб юриб лолаларга тикила-тикила, гоҳ энгашиб уларни кафтлари орасига олиб, гоҳ тик юриб кўз тикиб, бир ғазал битдики, унинг биринчи байти шу эди:

Менинг кўнглимки гулнинг гунчасидек таҳ-батаҳ қондир,
Агар юз минг баҳор ўлса очилмоғи не имкондир.

«— Бу битилганлардан мақсад шикоят эмас, -деб ёзган эди Бобур ўз "Воқеанома"сида. - Бу ёзилганлардан мақсад ўзимнинг таърифим эмас, ҳақиқий воқеа баёнини таҳрир этганман. Чунки бу пайтларда шунга қарор қилинганки, ҳар сўзнинг рости битилгай ва ҳар ишнинг ҳақиқий воқеий баёни таҳрир этилгай. Зотан ота-оғадан ҳар қандай яхшилик ва ёмонлик кўрган бўлсам ёздим. Қариндош ва бегонада ҳар қандай айб ва фазилатлар содир бўлган бўлса, таҳрир айладим. Ўқувчи маъзур тутсин ва эшитувчи эътироз қилмасин».

Биз ҳам ана шу сўзлар муаллифи қандай айтган бўлса, шунга амал қилишга ҳаракат қилдик. Подшоҳ Бобур бошидан нима воқеаларни ўтказган бўлса шуни ҳикоя қилишга уриниб кўрдик. Бу ҳикоя қанчалик чиққан чиқмаган энди у ҳурматли ўқувчи ҳукмига ҳавола. Камчилиги бўлса улар бизни маъзур тутсинлар ва эшитувчилар эътироз қилмасинлар.

Бобур ўқимишли, ақлли, йигит эди. Ўз замонасидаги кенг қамровли билимларни эгаллаганди. Диний билимдан тортиб дунёвий осмон (астрономия) илмигача у хабардор эди. Адабиёт эса доимий ҳамроҳи бўлган. Шу билан бирга у яхши тарбия топганди ҳам. Катта бувиси уни жигар-бағирларига меҳрибон қилиб ўстирганди. Шундан қариндошларини улар қатори одамларни севарди. Нафақат инилари, бошқаларга ҳам саҳоватли эди. Доим инсонларга яхшилик қилар, ноҳақликни эса кўролмасди. Бировга ноҳақ жабр етказувчиларни эса ўрнида жазоларди. Ҳамма замонларда бўлгани каби, унинг атрофида юрганлар Бобурдан манфаат топиб фойдалангани ҳолда уни ифво ҳам қилишарди. "Андижонликларга ён босмоқда, кўпроқ уларга мурувват қилаётир", дейишарди тез-тез. Бу гаплар очиқ айтилмасада, бор эди. Кўп жойларда Бобур катта бойликка эга бўлиб қолса, ўзига стар-

лигини оларди. Қолганини қариндошларига, атрофдаги бекларига, садоқатли навкарларига ва шулар қатори муҳтожларга бериб юборарди. У ўз даврининг оқ кўнгил, серзавқ, мард шу билан бирга ўша даврда унинг атрофида шаклланиб қолган сиёсатга мосланган, тадбир билан яшашга мажбур, моҳир суворий шаҳзода ва охир оқибат подшоҳ эди. У ўша сиёсий жараёнда ҳаракат қилишга кўниккан катта сиёсатдон, улкан давлат арбоби эди.

Ёз ойлари. Кунлар иссиқ бўлишига қарамай тунлар салқин. Чарогон юлдузли кечаларда кенгликларда салқин тун шамоли елар, кундузлари терлаб-пишиб от устида юра-юра толиққан йигитларга бу шамоллар ором бағишларди.

Навкарлар чодирлар олдига чиқиб, мусаффо осмонга назар солиб, гурунг қилиб ўтирганларида тўлин ой уларнинг тунги ҳаётларига ҳамроҳ эканлигини изҳор этгандай юлдузлар аро сузиб юрарди. Ана шундай кечаларнинг бири ўтиб, тонг ёришди. Қуёш оламни ёритган бир палла. Аму ёқасида Боқи Чағониёний Бобур ҳузурига келиб у билан қўшилади. Бунга ҳам анча фурсатлар бўлди. Хисравшоҳнинг иниси бўлган бу зот шаҳзода Бобур Мирзога келиб қўшилса, унга суянса ва подшоҳ, деб эълон қилса ундан унумли фойдаланишга ва шу орқали мол-дунё тўплаб олишига ақли етарди. Шунинг учун ҳам у шаҳзодага бир неча бор мактуб йўллаб қўшилиш нияти борлигини изҳор айлайди. Ниҳоят унинг нияти амалга ошади. Бобур унинг феъл-атворида акаси Хисравшоҳдаги қусурлар борлигини биларди. Аммо Хисравшоҳ таслим бўлиш эҳтимоли борлиги учун ҳам уни ўзига ўнг қўл қилиб олишни ўйлайди.

Боқи Бобурга келиб қўшилгандан бошлаб унинг ғашига тега бошлади. Бўлмаса Бобур унга эрк-ихтиёр берди. Қандай сўз айтса, нима иш қилса унинг сўзи сўз, иши иш бўлди. Бобур ундан бирор бир ҳиммат ва хизмат кўрмади. У эса шаҳзоданинг подшоҳзодалигидан фойдаланиб нима қилса қилди. Лекин қайтимига истаганча адабсизликлар этди. Ўрни келиб қолганда эса уни ноқулай аҳволларга солди.

Боқи хасис одам эди. Шу билан бирга акасидан ўтганми, ичи қоралиги ҳам бор эди. Термизни ташлаб чиқиб Бобурга қўшилганда қўл остида ўттиз-қирқ мингга етар даражада қўйи бўлган. Шунча қўйи бўла туриб Бобурнинг навкарлари очликдан силласи қуриса ҳам пода-пода қўйларини улар олдидан ҳайдатиб борарди-ю, аммо "битта яримтасини олинглар сўйиб фойдаланинглар", демасди. Бобур ҳам индамасди. У шунақа бир инсон эдики, кейинчалик "Воқеанома"сида ёзганидек Бобурни подшоҳ қилиб кўтарганига қарамай Боқи-ноғорасини ўз эшигида чалдирарди. Боқи Чағониёний ана шундай инсон эди. Ҳеч ким билан самимий эмас эди. Ҳаммани ёмон кўрар, ўзидан сал устунроқ кимса бўлса ундай одамни ҳеч кўролмасди. Даромад манбаалари кўп бўлишига қарамай шукур қилмас, ҳар сония бойлигини яна кўпайтирсам дер эди холос. Бобур орқали ва унинг обрўйи билан талай бойликларни қўлга киратаётганига қарамай доим уни ғашлантирар, ноз қилиб тез-тез "кетаман" деб қоларди. Бўлмаса энг катта мансаб эшик оғалик ҳам Боқига бериб қўйилганди. Шунга ҳам шукур қилмас эди. "Кетаман", дер Бобур узр айтиб йўл бермасди. Чунки унга ҳам бадфеъл бўлсада шундай одам керак эди. Сиёсат учун у шунга мажбур эди. Лекин Боқининг бадфеъли Бобурнинг жони-жиғига тегди. У ўшандай "кетаман" деган сўровлардан бирига индамади. Энди чидашга чегара қолмаганди. Келиб Бобурга қўшилганда ёз бўлса, ўшандай ёз кунларининг бирида унга Мирзо рухсат бериб юборди.

— Ҳазрат, - деди Боқи қийиқ кўзларини ер остидан подшоҳга тикиб, овозига ялинганнамо оҳанг берган бўлиб. -Ижозат берсангиз кетсам.

Улар Хубён довонида ёнма-ён юрганларидек яна ёнма-ён боришарди. Бу гал Боқи қора тўриқда эмас, саман қашқада, подшоҳ эса тим қора учқур бедовда эди.

— Ҳа, лаббай, - деди Бобур ўйчан хаёлларини йиғиштириб, -Нима дедилар...

Демак, Бобур Боқининг одатдаги сўровининг маъносини тушунган эди. Боқи Чағониёний подшоҳ ҳозир яна "йўқ, юриб

туринг", дейди деб ўйлади. Бобур унинг оқишдан келган салқи, хом семиз юзига қаради. Жавоб олмай, - "Хўп, майли боринг", - деб қўшиб қўйди ва ўз отининг қорнига ниқтади. Тулпор шитоб илгарилади. Боқи ортда қолди. Қосимбек отини елдириб подшоҳнинг ёнига етиб олди. Энди улар икковлон ёнма-ён олдинги сафда кетишарди. Отлар ўйноқлаб йўртиб бораркан подшоҳ ва садоқатли бек ўзаро ниманидир муҳокама этишар, Қосимбек бошини силкитиб тасдиқ маъносини билдирарди. Бобур ортда қолган Боқига бир қараб қўйди. Қарадию, Дуки кеттидан ўтиб Чутоли қишлоғида тўхталгандаги ҳодисани хаёллади. У пайт Ҳиндистон нияти билан отланилган кунлар эди. Синд дарёси қирғоқларида талай-талай юртлар ортда қолдирилиб, олдинга қараб юриларди. Отларга емиш кўп эди. Дарёдан Пир Кону сари юрилгандан сўнг аҳвол ўзгарганди. Кўкаламзорлар тугаганди. Отлар энди оч қола бошлаганди. Лашкарларнинг отлари очликдан силласи қуриб, юришга мажоли қолмасди. Кўп навқарлар отларини ташлаб уловсиз юришга мажбур бўла бошлаганди. Уловсизлик оқибатида Бобур ҳам йўлда чодирини ташлаб кетишга мажбур бўлганди.

У пайтлари одат шунақа эди. Ҳарбий ҳаракатда ҳар ким ўз ҳолига ўзи куюнарди. Бу подшоҳ, бу лашкарбоши, деган гап йўқ эди. Лекин берилган топшириқ бажарилар, ёки шу йўлда жондан кечиларди. Бобур лашкарлар орасида шундай тартиб ўрнатиб олганди. Унинг кейинги пайтларда қўлга киритаётган муваффақиятлари ҳам шу туфайли эди.

Ўшанда тунда ёмғир шундай ёққан эдики, чодир ичидаги сув чакка ўтганидан тўпиққа чиққан эди. Шунда Бобур ухлай олмаган. Гиламларни чакка ўтмаган жойга таҳлаб, баланд қилиб унинг устида ўтириб чиққан эди. Машаққатлар билан тонг оттирганди. Ўшанда икки бор қўнилгандан кейин Жаҳонгир Мирзо келиб акаси қулоғига

— Хилватда айтадиган гапим бор,- дейди.

Бобур:

— Хўп, яхши,- дейдию укасини четроққа бошлайди. Жаҳонгир Мирзо акаси қулоғига:

— Боқи кеча подшоҳни етти-саккиз киши билан Синд дарёсидан ўтказиб юбориб сизни подшоҳ қилиб кўтарайлик деди, менга -дейди.

Бобур:

— Бу кенгашда кимлар бор эди?- деб сўрайди.

— Менга бу гапни Боқибекнинг ўзи айтди,- деб жавоб қилади Жаҳонгир Мирзо.

— Бошқаларни билмадим. Афтидан Саййид Ҳусайн Акбар ва Султон Али чуҳра яна Хисравшоҳнинг бек ва кичик беклари, йигит-яланглар борга ўхшайди. Ўзингиз бир текшириб кўринг.

Бобур шунда туғишганидан ич-ичидан миннатдор бўлганди. Жаҳонгир Мирзонинг бу иши акасининг уни Коҳмарда бу бадбахт, игво ва фасодчи Боқибекдан ҳимоя қилганига чин укалик-жигарлик жавоби эди. Ўшанда Бобур асли наслига тортувчи бу иблисга нисбатан хушёр бўлиш зарурлигини яна бир бора сезган ва мулоҳаза қилиб кўйганди. Мана энди вазият етилганди. Бобур ўша Жаҳонгир Мирзо билан бўлган хилват суҳбатни ўйларкан дабдурустдан деди:

— Кетасизму?-

Бобурдан бундай кескин жавобни кутмаган Боқининг ранги қув ўчганди. Энди кеч бўлганди. Подшоҳ унга рухсат берганди. Кетиши керак эди у. Лекин у кетишни хоҳламасди. Хос кишини чақириб "подшоҳ мендан тўққиз гуноҳ содир бўлмагунча жазоламайман, дея шарт қилганди. Бор айт, шу шартида турсун", дейди. Бобур Мулло Бобога Боқининг ўн бир гуноҳ содир этганлигини бирма бир айтиб, "энди кетсун, жавоб", дейди. Боқи кетишга мажбур бўлади. Уни ажал қувган эканми, подшоҳ Бобурдан айрилгандан кейин ҳеч қанча ўтмай ўлимга мубтало бўлади. У ҳулқи ёмон эсада Бобурнинг ёмонлигини кўрмай жони омонда юрган эди. Ажрашдию, ўзининг ёмонлиги бошига етиб, ажалга рўбарў келди.

САРИҚ ВА ҚИЗИЛ ГУЛЛАР ЮРТИ

Бобур фитналарни даф қилиб Қобулни қайта қўлга киритгач, Мирзохонни Қобулда туришини маъқул кўрмади. Унинг назарича душман каттами кичикми барибир душман эди. Уни жилдириш керак бўлиб, эгачисининг уйидан тўппа-тўғри Хуросонга жўнашини тайинлайди. Бу билан фитнага бош қўшган айрим унинг тарафдорларини бутунлай тинчлантиради.

Бу пайтлар баҳор эди. Баҳорда айниқса, Қобул атрофлари шундай чиройли бўлиб кетардики, атрофга назар солган кишининг баҳри-дили очилар, қалби, завқи шавққа тўларди. Ҳаммаёқ гуллар билан бурканарди. Ям-яшиллик бағрида очилган турли туман гуллар қуёш чарақлаб чиқиб турган кунлари шу қадар гўзал товланар, бу гўзалликни таърифлашга тўғриси шоирларнинг бисотидаги сўзлар етмай қоларди.

Бобур табиатни севарди. Хоҳ киш бўлсин, хоҳ баҳор, хоҳ ёз, куз у атрофни томоша қилишни, сайр этишни ёқтирарди. Кузда хазонлар қалбидаги дардли туйғуларни аллалаган бўлса, баҳор гуллари ям-яшилликлар, қушлар хониши эҳтиросларига ажиб ҳароратни бахш этарди. Ана шундан у баъзан танҳо, баъзан одамлари билан сайрга чиқар, бир икки соатлаб эмас, кун кеч бўлгунча сайр этар, чопқинлар қувҳа қувлардан бир лаҳза тин олиб дам оларди.

Эрталаб Мирзохонга жавоб бергандан сўнг, Бобур бугунги кунни сайр этишга бағишлагиси келди. Отланиб одамлари билан Борон, Чоштуба ва Гулбаҳор тоғ этаклари сари йўлга тушишди. Ҳаво мусаффо. Осмон тип-тиниқ. Уфқдан бош кўтарган қуёш қовоғи солиқ қоялар устидан аллақачон жилмайиб нур соча бошлаган. Гўёки борлиққа табассум улашаётгандай. Илиқ ҳаводан танлар ҳузурланади. Яшил ўтлоқлар аро бораётган отлар ўз ҳолига қўйиб қўйилган. Борлиқдаги хотиржамлик отларга, уларнинг устидаги суворийларга ҳам кўчгандай. Ҳув нарида чўғ бўлиб очилган лолалардаги жозоба ҳар қандай дилни мафтун этади.

— Қаранг, -деди Бобур ёнида кетаётган ҳамроҳига. - Қаранг, қандай гўзал очилган лолалар! Турли туманку бу лолалар.

— Ҳа, Ҳазрат. Худди шундай. Бу ерда лолаларнинг бир неча навлари мавжуд.

— Санашсинчи, қанча нав экан.

Сардор дарҳол лола навларини аниқлашни буюрди. Маълум бўлишича, бу ерда лолаларнинг ўттиз тўрт нави бор эди.

Анча юрилгандан сўнг Бобур отдан тушди. У лолазорлар ичига кириб бормоқчи бўлди. От лолаларни депшашини хоҳламади. Бобур оти турган жойда суворийлар ва ҳамроҳлари қолди. У лолазор ичига қараб бир ўзи кириб борди. Юрди, юрди. Лолалар гўё унга таъзимда эди. Подшоҳ бунга ҳис қилар, шундай гўзалликни яратиб инсонга инъом этган Яратганга ичида ҳамду санолар айтарди. Унинг дилидаги гаплардан эса, ҳов ўшанда от устида қотиб турган жангларида дағаллашиб кетган суворийлар бўлса беҳабар эди.

"Яна йўлга тушиб, Суҳон сувидан ўтиб, бир тепаликка жойлашдик".

«Биз Бҳирада эканимизда ов баҳонасида гафлатда қолган Ҳаатий Татарнинг устига юриш қилиб, уни ўлдириб ерларини, ҳарамларини, нимасики бўлса, ҳамма нарсасини эгалладик, қўлга киритдик».

"Вали хазиначига сара йигитларни қўшиб, қўшинни кутиб олишга юбордик".

"Бҳирага бораётганимизда ўтган (ярим кечаси) кечигимизни сайр қилиб кетаётган эдик. Ўша кечикда (сувли ўтиш жой) дон ортилган катта бир сол лойга ботиб қолибди. Унинг эгалари қанча ҳаракат қилишмасин, солни жойидан қимирлата олмабдилар. Бу дон-дунни олиб, ёнимизда бўлганларга улашдик. Жуда вақтида топилган ғалла бўлди".

"Тушга яқин келиб, Қобул ва Синд дарёларининг қўшилишидан пастроқ, эски Нилобдан юқорироқ икки дарёнинг орасида тўхтадик.

«Пайшанба куни офтоб чиққанда дарё қирғоғидан қўзғалдик».

Ҳа, Бобурнинг ҳаёти худди шу даврда ороми йўқ ҳаёт эди. Бобур бирор жойда қўним топа олмас, кечаю кундуз йўлда, далада, қирда, даштда, чангалзорда, сайхонликларда, тепаликларда, дарёлар, кечикларда, тошлоқ, қумлоқ соҳилларда, ҳазонрезги бўлган боғлар ичида, лолалар очилган тоғ этакларида, ўрмонзорларда, тоғлар тепасида гоҳ шаҳарлар ичида, гоҳ саҳроларда қўшинни бошқариб юрарди. Бу вақтда у чап қанот, ўнг қанот, фул (марказ) қисмлардан ташкил топган катта қўшинга эга эди. У гарчи болалигида Ҳитойга боришни орзу қилиб улғайган бўлсада, тўхтовсиз жангу жадаллар ичида юрган пайтларида унда Ҳиндистонни эгаллаш мақсади тобора мустаҳкамлана борди. Айниқса, Қобулни эгаллаб у ерда мустаҳкам давлат тузгандан кейин унинг Ҳиндистонни забт этиш орзуси ёнидаги хос кишиларига ҳам маъқул кела бошлади.

Бобур Ҳиндистонга дабдурустан юриш бошламади. Аввал Ҳиндистон чегараси бўлган вилоятларни эгаллаш ҳаракатига тушди.

Бобур қўшинлари Чандовал ўтлоғининг қуйи қисмида турган пайтда қаттиқ зилзила бўлиб ўтади. Зилзила ярим нужумий (астрономик) соат яқин давом этади. Аллоҳнинг иродаси билан бўлиб ўтган бу ер силкинишини Бобур яхшиликка йўяди. Чунки у бу пайтда Бажавр қўрғонини ишғол қилишни режалаштириб қўйганди. Аввал қалъани тинчлик йўли билан топширишларини айтади. Лекин қалъадагилар бу талабга қулоқ солишмайди. Шундан сўнг у ҳужумга ҳозирлик кўришга буйруқ беради.

— Қўшиннинг чап қаноти, -деб амр этади Бобур. -Бажавр қўрғонининг юқори ёнида, сув кирадиган ерда сувдан ўтиб, қўрғоннинг шимол тарафига тушсин. Фул (марказ)дагилар қўрғоннинг гарби-шимолида сувдан ўтмай баландлик ва пастлик ерда тўхтасин. Ўнг қанот пастки дарвозанинг гарбига тушсин.

Бобур бу вақтда ниҳоятда мустаҳкам бўлган қалъани ишғол қилиш тактикасини ишлаб чиққан эди. Қолаверса,

Бобур кўшинидаги йигитлар кўрқмас, шижоатли йигитлар эди. Кетма-кет бўлиб турган ғалабалар уларга ажиб бир ғайрат, шижоат бахш этарди. Агар кун кеч бўлиб қолмаганда аскарлар кўрғони ўша соатдаёқ қўлга киритишган бўлишарди. Дўстбек бошлиқ чап қанот бекларининг дарёдан шитоб ўтиши, кўрғондан чиққан юз-юз элликда пиёданнинг кўрғонга қайтариб қувиб юборилиши, шоти ва туфангларнинг ишга тушиши, Мулло Абдумалик Хостий кабиларнинг жангга кириб кўрғон девори тагига от ўйнатиб боришлари шундан далолат берарди. Қолаверса, навкарлар туфанг (милтиқ) билан ҳам қуролланган эдилар. Шу нарса уларга ғалаба руҳини бағишлаб турарди. Душман томоннинг аниқ отилган милтиқ ўқидан бирин кетин йиқилишининг ўзи қалъа улар қўлига ўтишидан хабар эди. Устод Алиқулнинг қўлида ҳатто фаранги (европача) туфанг ҳам бор эди. Буларнинг ҳаммаси қуёш ботиб қоронғи тушгунча бир икки ишлатилган эсада, асосан эртага саҳарда бўладиган жангга сақлаб туриларди.

Подшоҳ томонидан эрталаб "саҳарда кўрғонга ҳужум қилинсин", деган фармон бўлди. Эрталаб қалъа тўла қўлга олинди. Кун ўтди. Эртаси тонгда қалъани ишғол қилган кўшин ортга қараб кўчди. Бориб Бобоқаро чашмаси бўйида тўхтади.

Бобур қаерни қўлга киритса ўша жойни бошқаришни яқин кишиларига топшириб, яна йўлда давом этаверарди. Бажавр вилоятини ҳам одатича Хожа Калонга бериб, кўшин билан олдинга қараб юришни давом эттирди.

Мана у Бҳира ва Синд дарёлари оралиқларидаги кенгликлардан ўтиб бормоқда. Қорлуқ, Ҳазора, Ғаёсвол, Кеб ерлари ва эллари унга аллақачон тобе бўлган. Унинг қарамоғига ўтган бу жойларда баҳор. Шу кунларда бу жойлар худди бировнинг қўли билан барпо қилинган гулзорларга ўхшайди. Атрофни қоплаб ётган гуллар режа асосида, қозик қоқиб, ип тортиб экилгандай ва у меҳр билан парвариш қилингандай, гўё. Шунинг учун бир томонда очилиб ётган сариқ гулларнинг бир донаси ҳам иккинчи чизикда очилиб турган қизил гулларга аралашиб кетмаганди. Ҳаммаси ўз

ўрнида эди. Сарик гуллар алоҳида қизил гуллар алоҳида. Тепаликнинг олти тарафида бир жойда сарик, иккинчи жойда қизил қатор-қатор бу гуллар олти бурчак шаклида очилиб ётарди. Бобур энг тепалик устидаги Қароргоҳ яқинидаги дўмлиқдан туриб гулларни узоқ томошо қилди. Кўзи илған жойгача узоқ-узоқ, қайта-қайта қараб ҳузурланди. Чўзинчоқ юзларини сийпаб ўтаётган майин насим, гулларнинг ранго-ранг жозибаси сеҳрлаганди.

Саҳар. Ҳамма дам олиб уйқуга тўйиб, тетикланган. Кейинги кунлардаги ғалабалар, ғалабалар натижасида қўлга киритилган бойликлар одамларга кўтаринкилик бахш этган. Дарё ёқалаб йўлга тушилди. Худди шу пайт дарё қирғоғида улкан бир шер ўкирганича пайдо бўлди. Унинг ҳайқирӣқ овози дарё, чангалзорлар сукунатини шу қадар қаттиқ буздикӣ, мусалфо баҳор ҳавоси титраб кетгандай эди. Отлар ҳам устида одами бўлишига қарамай ҳуркиди. Бетоқат бўлишиб ўзларини ҳар томонга урди. Сипоҳийларга бўйсунмаган жониворлар кўрққанларидан жиловни ҳар қанча тортиб, силташсада жарлик чуқурликларга ўзларини урарди. Улкан шернинг ўкириги атрофда ана шундай даҳшат уйғотган эди.

Бобур бу жойларнинг баҳайбат султониға қараб туриб лаҳза ҳайратланди. Атрофдаги бу гўзалликларнинг ўз султони борлиги уни таажжублантирди. Бир ўкириб ҳаммани ҳушёр тортирган шер Бобур назарида шу яқин атрофнинг, ўрмоннинг, дарёнинг ва дарё соҳилларининг, кенгликларнинг ягона бирдан бир султони эди. Бобур уни узоқдан кўриб туриб ўзича кулумсираб қўйди. Дилидан ғалати кечинмаларни ўтказди.

Шер бир ўкирдида дарё ёқасидаги чангалзорға кириб, кўздан ғойиб бўлди. Уни шундай ташлаб кетиб бўлмасди. Ташлаб кетиш эса хавф. Ундан ташқари қатор вилоятларни кетма-кет қўлга киритиб келаётган Бобурдек арслоннинг ички нафсонияти ҳам бунга йўл бермаётган эди. Шунинг учун у (кўтос) Говмиш топиб келишларини буюрди. Чунки шерни чангалзордан очиқ майдонға ҳайдаб чиқариш керак. Жанг очиқ майдонда бўлгани маъқул эди.

Қўтос топиб келишиб шерни чангалзордан чиқаришди. У ўкирганича даҳшатли қиёфада ўт-ўланлар орасидан чиқиб келди. Ҳар томондан ўқлар отилди. Шер қуршовда эди. Холвий отдан тушиб шерга найза уришга уринди. Шер найзанинг учини тишлаб синдириб ташлади. Кетма-кет ўқлар еган шер тисарилди. Бир бутага суяниб қолди. Шунда Бобо ясовул қиличини чиқариб яқин борди. Шер унга ташланган эди, у қиличи билан ваҳшийнинг бошига солди. Али Сийстоний чап тарафдан шернинг белига қилич уришга муваффақ бўлди. Зарбаларга дош беролмаган шер ўзини дарёга отди. Уни сув ичида ўлдирдилар. Подшоҳнинг амри билан сувдан чиқаришиб, терисини шилиб олишди. Қўшин дарё ёқасида дўмлик ва кенгликларда ястаниб ётган сариқ ва қизил гуллар мулкининг султони шерни ана шундай тарзда мағлуб этди. Бу галдаги ғалабалардан бири эди. Лекин шер деган «султон» измида бўлган, у эгаллаб ётган бу вилоят подшоҳ томонидан ҳеч кимга иноят қилинмади. Шуниси қизиқ эди.

МОҲИМБЕГИМ

Моҳимбегим Бобурнинг энг суюкли хотинларидан бири. Бобур уни ўзгача бир меҳр билан севарди. У бу Гўзал ҳилқатни доно фаришта каби кўрарди. Бобур Мирзо бошқа аёлларига қанча меҳр-муҳаббат бағишлаётган бўлса, мана шуларнинг барини жамлаб Моҳимбегимга изҳор қилишга интиларди. Қаерда ва қайси жанггоҳда юрмасин, Моҳимбегим унинг хаёл кўзгусида жонланар, ойдин нигоҳларини унга тикиб шаҳзодани доим зафарга ундарди, гўё. Фаришталар фариштаси бўлмиш Моҳимбегим подшоҳга илҳом, ғайрат-шижоат, завқ-шавқ, тафаккур манбаи эди.

Ҳиндистонни забт этиш режасини ҳам Бобур дастлаб Қобулда, узун тун кечаларида, тотли висол онларида, Моҳимбегим билан бўлган суҳбатларда пишитганди. Ҳиндни забт этишга бегим бевосита хайрихоҳ эканлигини ҳар суҳбатда айтарди. Ана шу забт ортида Бобур авлодлари учун буюк истиқбол турганлигини у Моҳимбегим туфайли англай олганди ҳам.

Қолаверса, Моҳимбегим, -Бобур ойдин кечаларда суюб эркалатган "моҳитоб"и Қобулда подшоликни қўлга киритганида, подшоҳ ҳаётида салча бўлсада хотиржамлик бошлаган бир қутлуғ дамларда, мана шу қутлуғ дамларни муборақбод этган маънода унга тахт ворисини ҳам ҳадя этган эди. Подшоҳ унвонию, валиаҳд ўғилнинг дунёга келиши Бобур учун порлоқ истиқболдан дарак эди.

Бобур раҳматли онасининг қистови билан уйланган хотинларига Моҳимбегимга қўйган меҳрчалик меҳр қўёлмади. Лекин у барча аёлларини, ҳатто холалари, опалари, аммалари, қизларининг барини бирдай ардоқлади. Уларни тез-тез зиёрат қилиб турди. Вақти-вақти билан уларга совғалар улашди. Емак-ичмак, яшаш учун қулай шароитда ҳеч бирини кам қилмади. Ҳар қанақа ҳолатда аёлларга, биринчи навбатда оилаларига яшашлари учун яхши имконият яратиб берди.

Тўғри, тақдир Бобур қалбини жароҳатлаган дамлар ҳам йўқ эмас эди. Онасининг қистови билан болалигида унаштирилгани Самарқанд султони Аҳмад Мирзонинг қизи Ойша Султонбегим унинг дилига анчайин озор берди. Бобур ҳали-ҳануз бу озорларни унутолгани йўқ. Ушанда омад Бобурдан юз ўгирган пайтлар эди. Унинг ҳаёти йўқчиликка юз тутган дамлар эди. Подшозода бўлсада, у жуда-жуда камбағал эди. Ҳатто отларига едиргани ем ҳам тополмай қолган кунлари кўп бўлган. Юртма-юрт изгиб юришлар, йўқ омад ортидан қувиш, баъзан оч, баъзан тўқ Бобурнинг атрофида юрган ҳамманинг жонига текканди. Егани олдида, емагани кетида, осойишта ҳаёт бағрида, тўғрироғи фаровон турмуш кучоғида улғайган Ойша Султонбегим эса бунга чидамади. Тақдир ўйинига бош эгишни сира-сира хоҳламади. Гоҳ отда, гоҳ яёв, чўл-дашлариди эри ортидан кезиш уни безор қилганди. Бобур Мирзо ортидан судралиб юришга бардоши етмай қолганди. Шунинг учун у ёстиқдоши Бобур юзига тик боқиб, жавобини беришини - талоқ қилишини талаб қилганди. Бу ҳол омадсиз Бобурга оғир ботганди ўшанда. Бобур гарчи Ойша Султонбегимни уйланишда суймаган бўлсада,

"Етар, бас. Жавобимни беринг, Мирзо", деганда унинг бу гапи дилига оғриқ бўлиб ботганди. Бир ёстиққа биринчи бош қўйгани, тўнғич аёли ҳурмати уни сақламагани уни қийнаган, бу аёлга ичдан ачинган, унга бор-йўғи икки оғиз сўз айта олган, талоқ демагану "бор, кетақол", дея олганди, холос.

Бобур шуни унутмасди. Моҳимбегимни соғинганида, тиниқ, ойдек сулув, чўзинчоқ юзларини кўз олдига келтираркан, албатта мана шу ҳолатни эсларди ва аёллар оламининг бу қадар рангин бўлиши моҳияти сир-асрорларини ҳеч тушуниб етолмасди.

Моҳимбегим Бобур ўн чандон севса арзийдиган маликалардан эди. Тўлачадан келган, гавдали, тик қадди-қомати, юзларининг очиқлиги, тим қора кўзлари, тақимиға тегиб турган товланувчан қора сочлари унга ёқарди. Гавда тузилиши, юриш-туриши, мулоҳазакорлиги жиҳатидан у катта бувиси Эсон Давлатбегимнинг худди ўзгинаси эди. Доно кампирнинг аллақайсидир бир кўриниш унда намоён бўлиб турарди.

Бобур ўз хонадонига аёлларнинг ўта тарбиялилиги учун ҳам ёқтирарди. Бу тарбиявийлик катта бувиси Эсон Давлатбегимдан мерос эди, уларга. Онаси раҳматли Нигорбегим ҳам ўша кекса бувисига ўхшашга интилиб яшаган. Унинг кўп дуоларини олганди. Аёллардаги ўзаро ҳурмат-эҳтиромнинг бош илдизи ҳам ўша мўътабар онахондан эди. Жанжалкашлик, ғалва-ғулва чиқариш бу катта хонадондаги аёлларнинг барчасига бегона эди. Шунинг учун уларни жазолаш, камситиш сингари одатлар Бобурийлар хонадонига умуман бўлмаган. Бобур улгайиб ўсган муҳитда эрлар аёлларни ҳар жиҳатдан эҳтиромда сақлардилар.

Бобур Ҳиндистонни забт этганда ҳинд аъёнларининг хонадонларида жанжалкаш аёлларни қамайдиган қамоқхоналар ҳам борлигини кўриб ҳайрон қолганди. "Наҳотки аёллар учун қамоқхона бўлса, улар қамалса, уларни қамасалар", дея бу ҳолатни ҳеч ўзига сингдира олмаганди. Бир ҳинд аъённинг жанжалкаш хотинини кўтарган ғалвасини кўриб

туриб эса, беихтиёр "Ё қодири худованди эгам, мўмин-мусулмонларининг бу каби хотинларга эр бўлишдан ўзинг асрагин", деганди ва "Бундай аёлларга ростдан ҳам қамоқ-хоналар зарурга ўхшайди-я", деган ўйга борганди.

Бобур Ҳиндни қўлга олгач, Қобулда қолган хонадонига хат ёзиб, тезроқ Аграга келишларини тайинлади. Ҳаммадан аввал Қобулдан йўлга чиққан Моҳимбегим карвони бўлди. Карвон баҳор ўрталарига бориб, Ҳинд дарёси қирғоқларига етиб келди. Бу ҳақда чопарлар Бобурга маълум қилишиб турди. Лекин Моҳимбегимнинг ҳали Аграга етиб келишига анча бор эди. Йўл юриш оғирлашганди. Юк ортилган отлар ва бошқа жониворлар, кажав ва маҳофаларни кўтариб юрвчи хизматкорлар ҳолдан тойганди. Қолаверса, иссиқ ҳаво тафти, баъзида кўтариладиган кўз очирмас тупроқли қуюнлар йўл юришни қийинлаштирар, пардалар билан ўралган маҳофада ўтирган Моҳимбегимни ҳам анча қийнарди. Дим ҳавода нафас олиш қийин эди. Отлар ва одамлардан иссиқ ҳавода анқиётган аччиқ тер ҳидини бегимнинг атр-упалари бартараф этолмасди. У бундан изтиробланарди ҳам.

Ана шундай оғир шароитда келаётган карвон ёз ойи ўрталарида Аграга яқинлашди. Кўл шаҳрига яқинлашганларида Бобур уларнинг етиб келаётганидан хабар топди. Моҳимбегим карвонини қарши олишга дарҳол уч отли ва икки кажавани юборди. Бобур рафиқасини Кўли Жамойида кутиб олмоқчи эди. Лекин Моҳимбегимнинг яқинлашиб қолгани уни оҳанграбодек ўзига тортарди. У тезроқ Моҳитобини кўришни истарди. Юраги ҳапқирар, худди ёш ошиқдек ўзини беқарор сезар, неча фурсатдан бери айрилиққа ташлаб қўйгани маъшуқаси билан бўладиган висол дамларини хаёллаб, гоҳо ўзини осмони фалакда учиб юргандек ҳис қиларди. Бобурга хабарчи "Бегим жуда яқинлашиб қолдилар", деганда ўзини тутиб туrolмади. У отини эгарлаб беришларига ҳам сабри чидамади. Қаддини тик тутган ҳолда бошини адл кўтариб, пиёда йўлга тушди. Тупроқли сўқмоқ йўлдан юриб бориб, қайрилишда Моҳимбегимга пешвоз чиқди. Моҳим Бо-

бурни кўрди-да, отдан тушмоқчи бўлди. Бобур эса шошиб Маликанинг оти жоловидан ушлади ва:

— Безовта бўлманг, маликам, -деди, -Хуш келдингиз, -деб қўшиб қўйди.

Ҳарир ниқоб ичида кулимсираб турган Моҳим:

— Ассалому алайкум, -деди. Кейин - "Соғ-омонмисиз, шоҳим", -деб қўшиб қўйди.

— Хушвақт бўлинг!.

Сўнг малика севгилиси юзига назар солди. Юраги ўртангандай эди унинг ҳам. Бобур эса ростдан ҳам Моҳимбегимни соғинганди. Агар шу атрофда юрган мулозимлар, кажава кўтариб келаётган хизматкорлар бўлмаганда эди ҳозир Бобур Моҳимбегимни бағрига босган, ойдек сулув юзларидан, нафис лабларидан, кулимсираб турган ўйноқи, шу билан бирга босиқ, теран кўзларидан тўйиб-тўйиб бўса олган бўларди. У шу ернинг ўзида Моҳитобини эркалаган, "жоним, жуда соғинтирдингиз", деган бўларди. Хизматкорлар, бегим ҳамроҳлари аёллар, мулозимлар аслида Бобур амри-ишорасига кўз тикиб турган кимсалар эсада, улар барибир одамлар эди. Қолаверса, Бобур подшоҳ эди. Унинг ҳар бир ҳатти-ҳаракати, юриш-туриши ва ҳатто ўз никоҳидаги жуфти-ҳалоли билан бўладиган ҳозирги кутиб олиш маросими ҳам маълум маънода атроф учун сиёсат эди. Бунини Бобур ҳам, суюкли ёри Моҳимбегим ҳам яхши билишарди. Шунинг учун бир-бирларига фақат сирли суқланиб боқишдилар. Боқишлар замида эса, олам-олам маъно жамул-жам эди.

Бобур от жоловини ушлаб "Тарғил" пешонасини силаб қўйди. Олдинга қараб бир қадам ташларкан, ёнбошдан бегимга яна қаради. Кўзлар сирли тўқнашдилар. Моҳимбегим ёндан қараган подшоҳининг хиёл чўзинчоқ юзига назар солди. Ёноқ суяклари бироз бўртиб чиққан, кўриниши қатъиятли, бақувват, шу билан бирга нозиктаъб подшоҳининг оққа мойил тиниқ чеҳраси энди Ҳинднинг жазирама қуёши тафтидан бироз қорайибди. Қаттиқ, дағал иқлим Бобурга ўз таъсирини ўтказибди. Бегим бунини бир қарашда билди.

Бобур отни илдам етаклаб кетди. Юмшоқ тупроқ унинг товонлари остида эриб тургандек эди. Неча фурсатлардан бери отдан отга миниб ҳеч яёв юрмаган Бобурга бу юриш бир пайтлар Самарқанд атрофларида тахт даъвосида тиканзор, юлғунзорлар ичида неча кунлаб ялангоёқ юрганларини эслатди. У буни эсладию, ҳозир Ҳинд мулки подшоҳи эканлигини, оёқларида энди қимматбаҳо чармдан қилинган шоҳона этиклиги, подшоҳ бўлсада, малика минган тулпорни етаклаб кетаётгани унга ғалати туюлди. Ўзича кулимсирани ва "Маликалар маликаси фариштага етовчиликка арзийман-а", дея хаёлланди. Кейин беихтиёр ҳазрат Алишер Навоийнинг рубоийсини ёдга олди:

*Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени, кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неки севмоқлик ондин ортиқ бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.*

Сатрларни ичида такрорларкан, беихтиёр у яна Моҳимбегимга қаради. Бу билан гўё "Эй моҳитобим, биласизми, ана шундай севаман сизни", демоқчи эди, гўё.

Юзлаб хизматкорлар, байрамларда безатилганидек отлари безатилган соқчи суворийлар, аёллар ва ёш болалардан иборат карвон Моҳимбегим ҳарамидагилар кўп қийинчиликларни ортда қолдириб, манзилга етиб келишган эди. Бегим ўтирган отни Бобур етаклаб бораркан, Моҳимбегим нариги отда кажавода ўтирган қизи Гулбаданга қараб шундай деди:

— Кундузи келиб отанг подшоҳ ҳазратлари билан кўришгин. Хўпми қизим. Албатта шундай қил!

Бу пайт энди кеч кирган эди. Шом намозини қароргоҳда адо қилишга қарор қилишганди. Бобур ва Моҳим шунга ошиқардилар. Етти яшар Гулбадан эса карвон кўнган жойда энагалари билан бирга қолди.

ИСМНИНГ ҚИСМАТИ

Қуёш чароғон кун. Ҳаво илиқ. Осмон беғубор. Майин, жонга ҳузур бахш этувчи шамол елади. Бундан жонлар роҳатланади. Вужудда шукроналик туйғулари жўш уради.

Шундай бир дамда бир мўмин хонадонида гўдак оламга юз тутди. Борлиқ қувонди. Одамлар қувонди. Хонадон қувонди.

Лекин гўдак ҳали қувонмаган эди. Сабаби, у ўзининг кимлигини билмас эди. Мўминми, мўминмаслигини англамаган, тўғрироғи унинг муқаддас қўрғони йўқ эди. Атрофда инс-жинслар кезиб юрар, у шундан ҳадиксирар, шунинг учун майин, ҳузурбахш шамоллардан жунжикар, шамолда тебранаётган япроқларга кўзи тушиб қолса қўрқув билан боқарди.

Шундай бир кунда хонадонга юзлари нурли, соқоллари ўзига ярашган, бўйдор, чиройли киши қадам қўйди.

У остонадан "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм", дея ўнг оёғини қўяркан, ичкарига -уйга қилинган таклифни рад этди. Айвон четига тўшалган тўшакка ўтириб, дуойи-фотиҳа қилди.

"Қани, меҳмонни олиб чиқилсин", -деди. Ота ўғлонни олиб чиқди ва қиблага қараб кўтариб турди. Қори азон айтишга киришди:

— Аллоҳу Акбар! Аллоҳу Акбар!

Ашҳаду анла илаҳа иллаллоҳ!

Ашҳаду анла илаҳа иллаллоҳ!

Ашҳаду анна Муҳаммаддан Расулulloҳ!

Ашҳаду анна Муҳаммаддан Расулulloҳ!

Хайала сала! Хайала сала!

Хайалал палоҳ! Хайалал палоҳ!

Ла илаҳа Иллаллоҳ! Ла илаҳа Иллаллоҳ!

Азон гўдакнинг ўнг қулоғига айтилди. Шунингдек, чап қулоғига такбир айтилиб. "Сизнинг исмингиз Муборакжон!", дейилди. "Муҳаммад Муборакжон!" деб қўшиб айтилди. Гўдак мусулмон эканлигидан қувонди. Расулulloҳ қавмидан эканлигига шукроналар келтирди. Азон туфайли уни инсу-жинслардан сақловчи улкан бир қўрғон атрофида қад кўтарди.

Ҳалитдан унга ваҳимали туюлган шамолда тебранаётган япроқлар энди эркаловчи кўринишга эга эди. Ёқимли эди. Уларнинг тебранишларида аллаловчи жозиба бор эди.

Болага исм қўйилди. Отаси, онаси, акалари, опалари ва бошқа қариндошлари гувоҳлигида озода кийинган, келишган, шу юмшоқ сўз, майин овозли Қори азони билан унга исм қўйилди. Гўзал ва ниҳоятда мазмунли исм. Муҳаммад Муборакжон!

Муборакжон ниҳоят даражада келишган ва гўзал эди. Ўз исмига ва жисмига мос эди. "Исми жисмига монанд", деганлари шундан эди.

Ота-онаси ўғлига бу исмни танлаб, маслаҳатлашиб, ёқтириб қўйишганди. Ана шундан бўлса керак бу исм ҳаммага ҳам ёқар эди. Шунинг учун ота-она икковлон фарзандини эркалатишар, гоҳ-гоҳ унга ўзига яраша ҳазил ҳам қилишиб қўйишарди.

Муборакжон яхши улғайди. Исми жисмига мос ярашиб тушганлигидан ҳеч камчилик кўрмади. Вояга ета бошлади. Еттига киргач, мактабга борди. Яхши устозлардан сабоқ ола бошлади. Уйда ота-оналари, мактабда муаллимлари унга тарбия ҳам билим бера бордилар.

Атрофдаги одамлар ҳам бу болага қўйилган исм уларнинг ўзига мос маъқул исм бўлганлигидан, унинг улғайиб ақлли ва одобли бўлиб ўсишига ўзларининг таъсирини ўтказиша бошлашди.

Улар ҳам Муборакжонни баркамол бўлишида ўз ҳиссаларини қўлидан келганларича аямадилар. Яхши бўлсин жамият, халқ учун хизмат қиладиган мукамал ҳулқли йигитлардан бўлсин деб қайғуришди. Айниқса, ота-оналар, қариндош-уруғлар, маҳалла-қўйдагилар кўп жон куйдирдилар. Имконини топди дегунларича унга одоб-ахлоқдан гапирдилар. Худди "Уч оғайни ботирлар" эртагидагидек ота бўлишиб ўз фарзандлари шаънига ҳикматларга тўлиб тошган маъноли гапларни айтдилар. Унга яхши тарбия бера бошладилар.

Муборакжон ҳам шунга муносиб ўсди. Ҳам жисман ҳам маънан улғая борди. Ҳозирги замон тили билан айтганда "Баркамол инсон" бўлиб вояга ета бошлади. Ялқовлик ха-

сислик, худбинлик, кўрқоқлик каби одам боласига номуносиб бўлган барча жиҳатлар унга яхшики юкмади. У одамларни суюдиган, худди ота-онасига бўлгани каби Ватанига меҳр-муҳаббатли бўлди. Тугилган жойини кўз қорачиғидек асраш зарурлигини англаб етди. Бошқа тенгдошларини ҳам доимо шунга даъват этиб юрди.

Муборакжон ўсмирлик зинапоясига қадам қўйди. Нурли кунларнинг бирида ота-онаси уни олдига чорлашди:

— Муборакжон,- дейишди, ота-онаси унга тенгдан нури дийдасининг қоп-қора порлоқ кўзларига термулишиб туриб.

— Болам! Энди ўсмир бўлдинг. Мактабни ҳам битиряпсан. Озми-кўпми ёзиш-чизишни ўрганиб олдинг. Билимга ҳам эгасан. Дунё ҳақида тасаввурларинг бор. Энди, ҳунар ўрганишинг керак. Халқимиз "Йигит кишига қирқ ҳунар оз" деган. Демак, сенга ҳунар ўргатиш зарур. Қайси ҳунарни ўрганасан?

Муборакжон аввал бошини солинтириб индамай ерга қараб турди. Бироздан сўнг дўриллаган овозда деди:

— Йўқ. Ҳунар ўрганмайман. Ўқийман. Илм оламан. Илм олиб машҳур олим бўламан. Номим машҳур бўлиши керак...

Дўриллаб гапиришига сабаб у ўсмир ёшида эди. Мўйлаблари энди сабза урган. Овозлари ўзгариб қолганди. Елкалари кенгайиб, бўйлари чўзилиб йигит бўлаётганди.

— Тўғри, -деди дадаси. Илм ўрганиш яхши нарса. Олим бўлиш эса ундан яхши.

Кейин ўйга толди. Ўйланиб туриб деди:

— Ҳазрат Баҳовуддин пирим ҳузурларига, деб сўз бошлади у. - Сизга ўхшаш бир йигитча келибдилар. "Устоз, мен илм ўрганмоқчиман. Ҳузурингизга илм излаб келдим", дебди. Шунда Ҳазрат:

— Яхши. Илм олиш ҳар мусулмони комил учун фарз,- дебди. - Хўп, илм бу илоҳиётни танишга йўл. Дунёвий илм олганмилар, ҳунарлари борми? Нима билан тириклик қилурлар?, -деб сўрабди. Ўсмир Ҳазратнинг бу саволига жавоб бера олмапти. Чунки ҳунари йўқ экан-да. Шундан сўнг Ҳазрат унга:

— Аввал ҳунар ўрганиб келсинлар. Кейин илм ўрганадилар, -деб жавоб берган эканлар. Ўсмир дунёвий илм ўрганишга-ҳунар эгаси бўлишга отланган экан.

Демоқчимизки, аввал дунё илмига тирикчилик воситасига эга бўлишингиз керак. Тирикчилик қилиб юриб, илм ўрганиб машҳури жаҳон бўлсангиз арзийди.

Муҳаммад Муборакжонга отасининг бу гаплари маъқул келибди. У ҳунар ўрганишга киришиб кетибди. Бир неча ҳунарни ўрганибди. Зеҳни ўткир эмасми, ҳамма ҳунарларни пухта ўргана бошлабди. Косиблик дейсизми, ошпазлик дейсизми, дурадгорлик, сартарошлик ва ҳаказолар. Айниқса, у дурадгорликда машҳур бўлибди. Унинг қурган қатор-қатор уйларидан кўркам шаҳар пайдо бўлиб кетибди. Шаҳармисан шаҳар экан. Муборакжон қурган уйлар, кенг, тоза кўчаларга чунонам ярашибдики, ҳар бир уй бири-биридан гўзал, бири-биридан шинам экан. Шаҳарга келган сайёҳларга уларни олиб юрувчилар "бу уйларни Муҳаммад Муборакжон қурган" деб айтишар, ҳар бир уйнинг ўзига хослиги ҳақида соатлаб гапириб берарканлар.

Хуллас, соҳиби ҳунар Муҳаммад Муборакжон тирикликка ярайдиган илмни-ҳунарни ўрганиб, соҳиби ҳунар бўлиб ҳаётини йўлга солгач, энди ҳақиқий илм йўлига ўтмоқчи бўлибди.

Айтмоқчи, Муҳаммад Муборакжон ҳунар ўрганиб соҳиби ҳунар бўлган вақтларида аллақачон имон илмини, яъни Муборак Ҳақ Таоло Қуръони Каримини ҳам ўрганишга киришган эди.

У илоҳий илм даргоҳига аллақачон қадам ташлаган, соҳиби Қуръон бўлиб, мураттаб қори даражасига кўтарилиб бўлган эди. Арабий тилни эса ўрганиб Қуръони Каримдаги анча мунча оятларни бемалол ўзбекча шарҳлашга ўтиб бўлганди. Хусусан, Қуръони Каримнинг ўзбекчалаштирилган нусхалари ҳақида фикрлай оладиган даражага ҳам етган эди.

Масалан: "Хувалазизул ҳакимни" қудратли ва хикматли", дея таржима қилингани уни ўйлантирар, ўзича бу ҳақда

кўп фикрлар, тафаккурга берилиш натижасида ҳақиқатни англагандай бўларди. Мана шу ҳақиқатни англашга интилишнинг ўзи унинг учун энг аввалги илм эди.

Соҳиби исм ана шу Куръони Карим йўли билан илм даргоҳига қадам ранжида қилиб борди. Исм эса, яъни Муҳаммад Муборакжон деган ном мартабалар зинасидан энди улуғланиш даргоҳига қутлуғ, азиз ва мукаррам чаман сари юқорилаб кетди. Энди у кимсан Муҳаммад Муборакжон эди. Кимсан Муҳаммад Муборакжон. Бош ҳарфлар билан ёзилувчи ва ҳамма жойда ва ҳар тилда бош ҳарфда айтилгучи Муҳаммад Муборакжон.

Ростдан у улуғланиш мартабасига эришганди. Эъзоз ва эҳтиромда эди. Фақат ҳурматланар, яна фақат ҳурматланарди.

Шу ҳурмату эҳтиромга сазовор кунларнинг бирида (исм ўзи ҳам билмай қолди) қалбни кибр лашкари забт эта бошлади. Золим кибр лашкари. Қалб айтдики:

Мана исм мақтов ва мартабалар лаззати мавжуд гўшада мазза қилиб яшаяпти. Жисм умрбод сенинг шону-шуҳратинг учун ишлади. Энди жисм ҳам дам олсин. Энди исм ўзи учун ўзи ишласин. Етар жисмнинг сен учун тер тўкишлари. Меҳнат қилиш бўлса, шунчалик бўлади-да. Эндиги меҳнат сендан бўлсин!

Кибрнинг васвасаси билан бепарволик бошланди. Бепарволик ўз навбатидаги ғофиллик-ғафлат кўчасига йўл олди. Бу кўча зулматдан иборат эди. У қоронғу эди. Минг шаъмлик фонуслар ҳам уни ёрита олмасди. Буни Муҳаммад Муборакжон билмас эди.

— Ҳа, энди улуғман, мартабам етарлику! Яна менга нима керак?! Улуғлашяптими?! Улуғлашсин. Кимсан Муҳаммад Муборакман. Тарих мени энди барча улуғлар қаторида синаяб ўтишга мажбур, синаяб ўтади ҳам...

У шу ерда хато қиларди. Унинг озгина меҳнати салча эъзозланаётган эди. Бу ҳақиқати унинг учун хамир учидан патир эди. Олдинда яна меҳнатлар бор эди. У мана шу қилиниши керак бўлган меҳнатларни унутган эди. Яна ва яна машаққатли меҳнатлар қилиш кераклигини эсан чиқариб қўйганди.

Натижада бир замонлар шону шуҳратлар кучган, эъзозу эҳтиромга сазовор бўлган вужудидан кучу гайрат уфуриб турган исм унутила бошланганди. У жудайла озиб кетган, сўлгин қиёфага эга бўлиб борди. Ҳориган қиёфасидан афсус, надомат ёғилиб турарди. У кейинги пайтларга келиб кибрнинг қулига айланиб кетган соҳибининг бу тутмишларидан бутунлай ҳафа эди. У унитилганди. Унитилиш уни ҳароб қилганди. Бор буди тўкилиб бўлган, ҳилвираб қолган юпун, ғариб, нотавон, хор-зорликка маҳкум исм келиб эшикни тақиллатди.

— Кимсиз? Марҳамат, кираверинг!

У эгаси олдига кириб келди. Унинг ҳолини кўрган эгаси даҳшатга тушди. Кўрқувдан орқасига тисарилди. Вужудини қалтироқ босди. Қалтираб туриб яна сўради:

— Кимсиз? Таний олмаяпман.

— Мен, -деди у ҳазин товушда.

— Бир замонлар шону шуҳратларга кўмилган донғи оламга кетган исминг бўламан. Аввал ҳунаринг билан ном қозондинг. Кейин илминг билан шуҳрат топдинг. Ҳар иккисиди ҳам меҳнатинг мени ўша мартабаларга кўтарди. Кейин, кейин кибрга берилдинг. Меҳнат қилиб номимни улуғвор қилиб кўтариб қўйдингди "Энди номим мен учун ишласин" дединг. Кибру ҳавога берилдинг. Оқибат, мана мени шу кўйларга солди.

У титрарди. Ҳоли ҳароб бўлганидан оғзидан сўзлари ҳам узуқ-юлуқ чиқар, айрим сўзлар ҳатто эшитилмасди. Жисм исмининг бу шивир-шивирини аранг англаб оларди.

Жисм исмга бағрини катта очиб ташлади. Уни қучиб бирдан йиғлаб юборди. Жисм унинг бошини бағрига босиб йиғларкан, кўз ёшлари сел бўлиб оқарди. Исм ҳам унга қўшилиб йиғлай бошлади. Икковлари йиғлашар, бир-бирларини маҳкам кучганча уввос солишарди. Кўз ёшлар эса дарё бўлиб оқарди. Бу бемаврид йўл қўйилган хато кўз ёшлари эди...

ИТЛАР БЎРИЛАР ЭМАС

Оқсоқол хожатхонада ўтириб лайчанинг акиллашига қулоқ соларди.

Лайча жон-жаҳди билан акиллар унинг товушида "ғажиб ташлайман", деган важоҳат бор эди. "Намунча қаттиқ ҳур-маса, бирортаси эшикни итаряптими, ё тақиллатяпти?"

У таҳоратини олиб паҳса девор ичидан чиқди. Баклашка-даги илиқ сувни у қўли, бу қўлига қуяркан.

— Жонни,- деди лайчага қараб. Лайча қулоқларини пастлатиб думини ликиллатди. Лекин яна қулоқларини диккайтириб аввалги важоҳатида кўча эшигига қараб ҳураверди.

Қуёш қиздирарди. Ҳаво ҳарорати кечаги кунларга қараганда анча қўтарилган, куз келган бўлишига қарамай ёз яна қайтгандай эди.

Оқсоқол уй қуриш учун қуйилган бетонлар олдига ётқирилган цементланган йўлкадан зина томонга қараб юрди. Зина олдига келиб ортига қайрилди. Пастликка қаради. Унинг тақир қилиб ташланган сочсиз боши офтобда ялтирарди. Оппоқ соқоли хиёл елаётган шамолда силкиниб, қуёш нурларида жилваланарди. Қарилик аломатлари аллақачон сезилиб, мускуллари салқин бўлишга улгурган қизғиш бадани адирликнинг ўйноқи шаббодасида ҳузурланарди. У пастликка териб қуйилган хом фишт уюмидан кўзини узиб тарғил ёнбағирларга тикилди. Ёз бўйи ёлчиб сув ичолмаган нимжон гилос кўчатларига қаради. Ичида уларга раҳми келди. Ўгирилиб зинага қадам қўйди.

У энди Жоннидан икки қадам берида турарди. Лайча ҳамон шаштидан қайтмас, ингичка ипга боғланган занжирчасини узиб юборадигандек эшик томонга ташланарди.

— Ҳа, мунча қуюкмасанг?! Нима гап ўзи? Қаттиқ ҳуряпсан.

Чол яланғоч ҳолдалиги учун эшикни очишга иккиланди. Итнинг жон-жаҳди билан ҳуриши уни эшикни очиб қарашга мажбур қилди.

— Ҳеч ким йўғу. Нимага акиллайверасан? Бўлди-да.

Ит тушунгандай ҳуришдан тўхтади. Қулоқларини чимириб, думини ликиллатиб эркалана бошлади. Оқсоқолга унинг шу қилиғи ёқарди.

— Воей, воей, - деди у кучук билан гаплашишга киришиб.

— Бабақларингдан, бабақларингдан. Бирам ширин бўлиб кетадия. Айланай, айланай!

Чолнинг эркалашлари худди онанинг боласини суюб эркалашлари ёки отанинг ўз фарзандига меҳр изҳор қилишига ўхшарди.

Лайча гир айланиб ирғишлар, сакраганда оғзини катта очиб ўткир тишлари ва узун қизғиш тилини осилтириб ҳансиради. У яна бирдан жиддий қиёфага кирди. Қулоқларини диккайтириб, пастликка-бетон тарафга қараб ҳуришга тушди.

— Ҳа, нима гап? Чол ит ҳурган тарафга ўгирилди. — Э, гап буёқда дегин. Шунга ҳуряпсанми? Ҳай, майли, майли. Бўлди, энди бўлди.

У "тек" ишорасини қилиб кўтарган кафтига ирғиган итнинг тумшуғига теккизди.

Пастда рўпарадаги қўшни юрарди. Қуриган тераклар тагида у нима биландир пайпасланар, оқ кўйлаги остидан хиёл чиққан елкалари бўртиб турарди. У анча узоқда бўлгани учун доим тақиб юрадиган қора кўзойнакли юзи кўринмасди.

Чол итнинг бошини силаб туриб унинг қаршисида чўнқайди.

— Биласан кимга ҳуришни, - деди у хўрсиниб. Шундай деб хаёлланди. Қизиқ,- деди ўзига-ўзи. - Нимага уни бунчалар ёмон кўраркин бу ит. Нариги қўшни кирса индамайди. Бу кирса "ғажиб ташлайман", дейди.

Деворнинг нариги томонидан- кўчанинг у бетидан ўтса ҳам шарпасини сезиб қолса қаттиқ ҳуради. Ёмон кўрганидан шундай қилади-да. Ёмон кўрмаса шунчалар ҳурмасди. Ҳа, сен билияпсанки у ёмон одам. Демак, итлар бўрилармас. Итлар ёмон одамларни билишади. Ҳа, ит бошқа, бўри бошқа.

Чолнинг хаёли бўриларга кўчди. Ўсмирлигида бўрини узоқдан кўрганини эслади. Овчарка итга ўхшаш қулоқлари дик-

кайган кулранг эди. Улар чорваларга кўп зарар келтиради дейишарди. Айниқса, оч қолган қиш мавсумларида. Лекин бўрибосар бақувват итлар ҳам борлигини кўп гапиришган.

Оқсоқол шуларни ўйларкан эркаланиб турган тўқ сариқ оқсоқ лайчасидан аввалги лайчасини эслади. У ҳам шуни сингари эсли эди. Шарпа сездими акиллагани акиллаган эди. Хўв, ўша пастда юрган қўшниси билдирмай бир нарса бериб қўйди чоғи. Бир ҳафта овқат емай, ўлди қолди. Шундан бери чол уни жинидан баттар ёмон кўради. Кўчада кўришса ҳам сўрашса сўрашади, сўрашмаса йўқ. Индамай ўтиб кетади.

Лайча ҳам чол уни ёмон кўришини билиб ёмон кўради. Шарпасини сездими ҳуриб қолади. Мана, ҳозир ҳам шундай бўлди. У кўчанинг нариги бетидан ўтганини билиб, чунонам ҳуриб қолди. Чол кейин фахмлади...

Чол лайчанинг бошини кафтлари орасига олиб унинг кўзларига қаради ва кулумсираб туриб деди:

— Шунақами? Ростдан шундай одамми?! Воей, воей! Кўзларингиз шундай деяпти... Ҳа, шунақа шекилли.

У лайчанинг бошини силаб ўрнидан турди.

— Ие, сувлари қолмаптику. Ҳозир сув қуйиб бераман. Овқатларини емаптиларда-а? Есинлар, есинлар! Қоринлари тўқми? Ҳа, майли.

Чол баклашкани олиб итнинг кружкасига сув қуйди. Шу пайт арвақ, кичкина тарғил мушукчаси оёғи остига келди.

— Қоч, - деди чол энгашиб уни қўлига оларкан. Жонни сени мижғилаб ташлайди. Бу ерга келма. Қара, кичкина жоннинг бор. У ёмон, усқара.

У мушукчани уйининг остонасига ирғитиб қўйди. Кейин қуриган тераклар тагида саратонда сарғайиб жизғанаги чиққан қуп-қуруқ юлғунлар орасида юрган қўшниси томон назар солди. Назар солди-да, "қораш"ининг ўлимига у сабабчи экканлигига ишонди. Чунки чолнинг олдига ҳар кирганда "шу итингиз ёмон акиллайди-да, қачон қутиламиз бундан", дерди. Қутилгани шу бўлдики, ит ўлганини билиб туриб ҳам "ўлиб қолибди-да, деб сўраб қўймади".

Шуларни хаёлларкан яна Жоннига қаради. Ит думини ликилллатиб занжирини силтаб эгасига "хушомад" қилар, ирғиб-ирғиб "ваҳ-ваҳ" деган товуш чиқарар, шу билан бирга гоҳ-гоҳ думини гажжак қилиб қулоқларини диккайтирганча пастга, оқ кўйлакли одам юрган томонга ғазаб "изҳор" қиларди. Чол қараб туриб кулумсиради. Унинг кулумсирашини сезган лайча завқланиб баттар "ҳунар" кўрсатди.

— Бўлди, -деди чол. - Ўзингни кўп қийнама. Шу ҳурганинг етади. Ошиқча уринсанг, чарчайсан. Дам ол. Бас қил.

Ит фингиб жим бўлди. Чолнинг гапларини тушуниши оқсоқолни таажжублантирди. У ўзига ўзи ит зоти бўри авлодмас. Улар ҳамма нарсани тушунади, билади. Фақат гапиролмайди, холос. Мана, ҳозир ҳам ҳамма гапини билиб турибди. Шунга яраша ҳаракатлари билан жавоб қиляпти. "Эй қудратингдан,- деди чол товуш чиқариб. -Ҳамма нарсага қодир ўзингсан. Шу жониворларга шунча идрок бергансан ўзингга қойил қолмай илож қанча. Эй Худо! Ўзингга шукр! Ўзингга!

Чол кеча эрталаб Жонни билан бўлиб ўтган воқеани эслади. Эсладию, кулумсираб қўйди. Кейин фикран деди:-

— Итмас бу, одамнинг ўзи. Ҳамма нарсага ақли етади. Аччиқланганимни сезиб индамай бошини эгиб келдию. Қораш ҳам шунақа эди. Эслик эди. Лекин тишламасди. Бу курғур тишлайди. Аммо тишлаганига ўзи ҳам пушаймон еди шекилли. Ўзгариб қолдию. Ҳозирги "қилиқлари" ҳам ўша ўзгарганининг белгиси. Ўзгардим дегани.

— Ўшанда "бир яйраб олсин", деб одатича бўшатиб юборди. Эрталабки салқин ҳавода роса чопқиллади. Шафтоли, гилослар тагида у ёқдан бу ёққа ирғишлади. Чир-чир айланди. Эгаси қўйиб юборганидан мамнун эди. Бир ҳовуч шамолдек боғнинг у бошидан бу бошига бориб келар, чарчаш нима эканлигини билмасди. Бир вақтгача бўш юрди. Кейин чол бойлаб қўяй деди. Занжирни ушлаб чақирди. Ҳар гал индамай бўйин эгиб келадиган жонивор бу гал бойлатишни хоҳламасди. Чол "маҳ-маҳ" деганда думини ликанглатиб келар-

ди-да, Оқсоқолни мазах қилгандек тутқич бермай қочарди. Бир гал чол таппа бўйнидан ушламоқчи бўлди. Шундоқ ўнг кўли билан гежгасидан олмоқчи бўлган эди, Жонни бир қайрилди-да, чолнинг бармоғига оғиз солди. Оқсоқол кўлини бир силтади. Кейин лайчанинг кетига бир тепди. Жони оғриганидан бармоғига қараб гудиранди:

— Йўқол ярамас, йўқол! Бу даргоҳдан буткул ҳайдайман, сен ифлосни. Ҳе, туз кўр қилгур. Яхши-яхши овқатлар берсам. Ўзим ейдиган овқатдан бераман-а, ярамас. Меҳрибончиликка оқибат шуми. Ҳа, кўрнамак.

У Жоннининг тиши хиёл ботган бармоғига қарар, тиш теккан жойдан салча силқиб чиққан қон унинг ғазабини баттар келтирганди.

Жаҳл билан лайчанинг занжирини йиғиштирди. Девор томонга улоқтираркан, чорпоя четига суялган кетмон сопини олди. Ғазаб билан итга ташланди. Ит ҳовли этагига қараб қочди. Энди чолнинг жағи-жағига тегмасди. У худди биров билан уришаётгандай овозини чиқариб сўкинар, бисотидаги бор гаплар билан итни лаънатларди. Оғриқ қолгунча у шундай бузуқ кайфиятда юрди. Лайча эшитсин дебми уни қаттиқ-қаттиқ қарғади. Бу даргоҳдан буткул бадарға қилишини айтди. Берган тузларига розимаслигини бир неча бор уқтирди. Сал жони ором олгандан кейин ҳали улоқтириб ташлаган занжирни девор тагидан олиб келиб ит боғлоғлиқ турадиган қозиқ ёнига ташлаб қўйди. Лекин у ҳали ғазабдан тушмаган эди.

Шу кайфиятда уйига кириб кетди. Ит тиши теккан жойни спирт билан артди. Тушларга яқин уйдан чиқди. Қараса Жонни занжири ёнида ётибди. Эгасини хафа қилиб қўйганидан пушаймон егандай думини ликиллатиб ундан кечирим сўрарди, гўё. Қулоқлари солинқираган, кўзларида илтижоли маъно ифодаланиб турарди. Айбга иқрорлиги унинг туриш-турмушидан ифодаланиб турар. "мени боғлаб қўйинг" дегандек ҳолат Жоннининг ер бағирлаб ётишию, думини супурги қилиб ер супуришидан маълум эди.

Чол итга қараб туриб кулди. Билдики, у кечирим сўраяпти.

— Бўлди, бўлди, кечирдим. Мана бу иш бошқа. Ишлар шунақа бўлиши керак. Яшаворинг.

У итни ўшанда бошини силаб туриб боғлаб қўйганди.

Шуларни хаёлидан ўтказаркан итлардаги қуйидаги хислатлар ҳақида газетадан ўқигани ёдига тушиб кетди. Унда шундай деб ёзилган эди:

Ва Шайх Басрий раҳматуллоҳ алайҳ нақл қилибдурким, итда ўн хислат бўлур. Ул хислатлар ҳар мўминда топилмоғи муносибдур...

Чол шу жумлаларни фикран эслаганда "ҳа", -деди ўзига ўзи товуш чиқариб.- Итлардаги бу хислатлар ҳар мўминда топилмоғи муносибдур", дейиляпти. Шунга эътиборни қаратмоқ лозим бўлади.

Яна эслай бошлади: "Аввал очликка сабр қиладурким, бу солиҳин (яъни яхши одам)лар аломатидур. Иккинчи, анинг бир ётадурғон маълум ери бўлмас, бу мутаваккилик (таваккал) қилувчиларнинг аломатидур. Учинчи оқшомларда ухламас, магар андак уйқу улар, бу муҳиббин (севувчи)-ларнинг аломатидур. Тўртинчи, агар улар бўлса андин мерос қолмас, бу мутазаҳҳидин (зоҳид)лар аломатидур. Бешинчи, эгасини ташлаб кетмас, агар уриб жафо қилса ҳам бу муридларнинг сифатидур".

Чол кеча эрталаб лайчани боғлайман, деганди бармоғини тишлаб олганини эслади. Ҳазабдан уни таёқ билан урганди. Ит вангшиб яширинганди. Лекин икки соат ўтар-ўтмас яна бўйнини эгиб эгаси оёғи остига "мана боғла" дегандай думини қимирлатиб келганди-ку. Калтак билан урса ҳам бечора яқинлигини ташамаганлигини нима деса бўлади?

Олтинчи, маконидан бир андак ерга рози бўлур, бу мутавозеъин (камтарлар) хислатидур. Еттинчи, агар онинг ерин бир олса, они тарк қилиб бошқа ер тутар, бу розин (рози)лар нишонасидур. Саккизинчи, агар эгаси уриб қувласа ва яна бир маротаба чақирса келур ва ўтган жафони кўнглида сақламас ва бу хошиъин (итоаткор)лар одатидур.

Тўққизинчи ҳар вақтиким, эгаси таом тановул қилур бўлса узоққа бориб ўлтирур, бу масокин (мискин камбағал)лар шуғлидур. Ўнинчи, агар эгаси аввалги маконидин кўчиб бошқа ерда жой тутса аввалги маконига илтифот қилмас, ва бу маҳзунин (маҳзун)лар шиоридур.

Ит доим эгаси овқат еганда эгасига тескари ўтирган ҳолда Аллоҳга нола қилур ва "аввал эгамнинг қорнини тўйдир, сўнгра менга ҳам насиба бергин дейди", деган жойини ҳам эсларкан чол беихтиёр "Ё раббим! Ўзинг қудратлисан, билгувчисан! Ўзингга шукур, ўзингга тасаннолар" деб овоз чиқарди ва бир неча бор овқатланишга ўтирганида Жонни занжирини судраб бориб нарида тескари қараб чўнқайганини эслади.

— Қанақасига булар бўридан тарқаган бўлишсин. Бўри авлоди бўлсин. Бекор гап. Уларни бўридан тарқаган деганлар хато қилишади. Булар Аллоҳнинг суюкли бандаларига ҳамроҳ қилиб яратилган мўъжизалари. Ҳа, шундай. Тўғрими Жонни?!

Чол бу гапларни овозини чиқариб баланд товушда кимгадур тушунтирмоқчи бўлгандай сўзлар, Жонни унинг гапини уқайтгандай думини ликиллатар, оқсоқланиб занжирини судраб нари кетар, бурчак томонга -пастликка қараб қаттиқ-қаттиқ ҳурарди. Яна эгасига-чолга қараб чопар, думини ўйнатар, кулоқларини силкитар, аввалгидай пастга қараб акиллар, унинг иши шу эди. Чол яна бир бор лайчага қаради, пастга қаради. Пастда ёзнинг жазирама иссиғида аллақачон жизғанақ бўлиб сарғайган ёввойи ўтлар ичида ўша оқ кўйлакли кимса юрарди. Унинг қора кўзойнакли юзи кўринмас, лекин туртиб чиққан елкалари узоқдан бўртиб турарди. Бу кимса у ерда нима қияпти чолга ноаён эди. Куёш қиздирарди. Ҳаво ҳарорати кечаги кунларга қараганда яна кўтарилганди. Куз аллақачон келган бўлишига қарамай ёз яна қайтгандай эди.

Оқсоқол Жоннига бир зум қараб турди. Сочи қиртишланган боши офтобда ялтираб кетди. Опплоқ соқоллари куёш нурларида жилваланади. У кулбаси эшигини очиб яланғоч баданини ичкарига-салқин гўшаси ичига олди. Эшикни зичлаб ёпди. Ташқарида эса Жоннининг товуши ҳамон янграйди. У ҳамон пастга қараб ҳуригани ҳурган...

МУНДАРИЖА

ШОҲ БОБУР ЮЛДУЗИ (қисса)

Туш.....	3
Суҳайли-Яманий.....	19
Довонда.....	29
Сариқ ва қизил гуллар юрти.....	43
Моҳимбегим.....	48

ҲИКОЯЛАР

Исмнинг қисмати.....	54
Итлар бўрилар эмас.....	60

Нашриёт лицензияси АИ №112 31.07.2008 йил.

Теришга берилди: 10.02.2013 й.

Босмахонага топширилди: 26.07.2013 й.

Оқ офсет қоғози. Қоғоз бичими: 60/84 ¹/₃₂.

TimesUZ гарнитураси. Офсет босма.

Ҳисоб-нашриёт т.: 8.5. Шартли б.т.: 4.25

Адади: 300 нусха.

Буюртма №13

«ANDIJON-NOMA» МЧЖ

босмахонасида чоп этилди.

Манзил: Андижон ш. А.Навоий кўчаси, 71-уй.